

2013

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԿԱԴՆԵՐ ՀԱՅ ՊԱՏՐԱՐԲՈՒԹՅԱՆ

ՆՈՐ ՀՐԶԱՆ

Ը. ՏԱՐԻ 1934

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԿԱԴՆԵՐ

ԱՄԵՆ. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀՕՐ ՃԱՌԸ

Գերազնորհ, Հոգեւորհ եւ Բարեւորհ Միաբանակիցք իմ,
Նոյրաբեմ եւ սիրելիք ի Տէր.

Ի մուտս Ս. Աթոռոյս 1934-35 եկեմտական տարեշրջանին, որ իրապէս սկսած եղաւ արդէն ընթացիկ տմտոյս առաջին եօթնեկին, ուրախութիւն է ինձ տեսնել զձեզ այս պատմական սրահին մէջ. ի նիստ Միաբանական Ընդհ. Ժողովոյ:

Առողջական պատճառներով, որոնց մասին աւելորդ է խօսիլ այժմ, չէի յուսար թէ պիտի կարենամ այս անգամ կատարել այս ժողովոյ նախագահի իմ պարտականութիւնս. հանդարտ է սակայն իմ խղճմտանքը, որ պարտազանց լինելու կորանքը կարողացայ խնայել ինծի, և այսօր, այս երրորդ թէ վերջին անգամ լինելով — Աստուծոյ է միայն գիտելի — ձեր եղբայրական գումարման ի գլուխ կը գտնեմ զիս այստեղ, միասին կատարելու համար նոր չրջանի մը բացման ժողովական արարողութիւնը:

Գոհ եմ շատ, ըսելով թէ այն բոլոր լաւատեսութիւնները՝ զորս աւարտած տարեշրջանի սկիզբը կը յայտնէի իմ ճառիս մէջ, իրականացած են զրեթէ բոլորովին, թէև ոչ անշուշտ առանց անձկութեանց և դժուարութեանց: Մեր յոյսերը չխաբեցին զմեզ. անցուցինք բարեկալով տարի մը ևս, ողորմութեամբ Աստուծոյ, որ զօրացուց բոլոր իմ գործակիցներս և զիս՝ ձեզ հետ, հակառակ տարէցներէս շատին, մանաւանդ իմ, ֆիզիկական և երբեմն նաև, իբր ատոր հետեանք, հոգեկան անհանգստութեանց:

Այս մասին աւելի հանգամանօրէն պիտի տեղեկանաք մանրամասնութեանց, տեսնելով գործադրուած պիւտճէին պատկերը, նոր պիւտճէն և յարակից նօթը, զորս այսօր իսկ ժողովոյդ կը ներկայացնէ Տնօրէն Ժողովը, ինչպէս նաև տարեկան գործունէութեան ընդհանուր Տեղեկագիրը կամ Համարատուութիւնը, որ անհրաժեշտօրէն պիտի պատրաստուի ի մօտոյ, իբրև Ս. Աթոռոյս Տարեգրութեանց այս տարուան գլուխը:

Թող տրուի ինձ՝ շատ արագ տեղեկութիւն մը մէջ խտացնել այս տեղ այդ գործունէութեան ընդհանուր գիծերը:

Ա. Կրօնական եւ եկեղեցական կեանքը Սրբոյ Թաղերեանց տոաքելական Ս. Աթոռոյ այս նուիրական Հաստատութեան մէջ անցաւ աւանդապէս օրինականացուած կանոնադրութեամբ. հանապազօրեայ պաշտամունք, ս. պատարագք, տօնական հանգիստաւորութիւնք, կատարուեցան անխափան. ի նախնեաց ժառանգուած կամ դարաւոր իրաւանց բաժին ոչ մէկ եկեղեցի կամ մատուռ, ոչ մէկ խորան կամ սեղան, ոչ մէկ սրբավայր կամ ուխտատեղի զօրիկ մնացին բարեպաշտական կատարողութենէն, զոր կը պարտինք իրենց ի հաւատոց և յաւանդութենէ: Զլիջաւ ոչ մին այն կանխեղներէն՝ զորս մեր երջանիկ նախնեաց քերականութիւնը լուցած էր Տնօրինական սրբատեղեաց մէջ: Զլուց բնաւ բեմը, որու՝ բոլոր քարոզիչ եպիսկոպոսունք և վարդա-

պետք, ինձ հետ, իրենց սրտին և մտքին նպաստը բերին սիրով, ոչ միայն Մայր Տաճարին մէջ և ի Ս. Յարութիւն, ի Ս. Աստուածածին, ի Բեթղէհէմ, ի Ս. Փրկիչ, ի Ս. Համարածում ևն. ամէն կիրակի և առօնական օրեր, այլ նաև ի Յոպպէ, յԱմման, և Երբեմն ևս ի Հայֆա: Զատական ուխտաւորութեան շրջանը բոլորուեցաւ խաղաղութեամբ և, կը կարծեմ, հոգեպարար տպաւորութեամբ, ինչպէս իրենք ուխտաւորները բարի եղան քանիցս յայտարարելու:

Բ. Կրակաւն եւ մսաւորակաւ կեանքը, նոյնպէս, կանոնաւորապէս բոլորեց իր տարեւոր շրջանը: Ժառանգաւորաց վարժարանը անցեալ տարեշրջանին ունէր երեք դասարաններ (Ա. Բ. Գ.), յընդհանուրն (16 + 9 + 3) 28 աշակերտներով: Ի սկիզբն և յընթաց դպրոցական տարեշրջանին՝ պակսեցան հինգ, և աւելցուեցան չորս ժառանգաւորներ, որոնք, ըստ իրենց մտաւոր պատրաստութեան, տեղաւորուեցան ներկայ Բ. և Գ. դասարաններուն մէջ. որով ընդհ. թիւը յանգեցաւ 27-ի, ինչ որ է մեր ներկայ ժառանգաւորաց թիւը: Գալով Ընծայարանին, որ կը բաղկանայ սարկաւազաց երկու դասարաններէ, կրտսեր երեք սարկաւազներուն վրայ իբրեւ ուրաւակիր աւելցուեցաւ իրենց նախկին ընկերներէն մին, Ազատ Ինթոյեան: Իսկ երէց դասարանի չորս սարկաւազները ներկայ դպրոցական դասընթացքին հետ կ'աւարտեն իրենց աշակերտութեան շրջանը, և, եթէ լրացնեն իրենց աւարտական գրութիւնները, և իրենց կեանքովն ու վարքովը մինչեւ ցվերջին կէտ ուսանողական իրենց շրջանին արժանի հանդիսացնեն ինքզինքնին, Աստուծով կը կոչուին յաստիճան քահանայութեան: Ժառանգաւորաց և Ընծայարանի աշակերտաց ուսումնական արդիւնքը զոհարուցիչ էր անցեալ դպրոցական տարեվերջին, կը յուսանք թէ նոյնպէս պիտի լինի նաև այս տարւոյ վերջը, երկու ամիս յետոյ: — Որովհետեւ երէց սարկաւազներու շրջանաւարտ լինելովը կը պակսի մեր դասարաններէն մին, պատրաստութիւններ կանխուած են, յառաջիկայ տարուան համար առ նուազն 15 աշակերտներէ բաղկացած նոր դասարան մը ունենալու համար. վեցը արդէն գտնուած են, և պիտի փնտռուին մնացեալները:

Մեր հոգեւոր դպրանոցէն դուրս, Ս. Թարգմանչաց վարժարանը ևս, ուր անցեալ տարեշրջանին կային 426 աշակերտներ, մանկունք ևս պատանիք, երկու սեռէ, անցեալ տարի ունեցաւ կրթական յոյժ փայլուն արդիւնք մը, ազգին ընծայելով 10 շրջանաւարտներու հոյ մը: Ասկէ զատ, իրենց կրթական շրջանը յաջողութեամբ բոլորեցին Յոպպէի և Հայֆայի նախակրթարանները, և Ամմանի, Բէսէյֆայի և Աթլի-դի դպրատունները. որոնց առաջին երկուքը նպաստաւորուած են Ս. Աթոռէս, լայնօրէն, և վերջին երկուքը Հ. Բ. Ը. Միութենէն: Ինչպէս զիտէք, այս չորս վարժարաններն ալ կը գտնուին հսկողութեանը ներքեւ Ս. Աթոռոյս իշխանութենէն ընտրուած հոգաբարձութեանց, որոնց առաջինը միայն հրաժարական մատոյց իր պաշտօնէն, իսկ միւս երեքը կը շարունակեն գործել զովելի ջանասիրութեամբ:

Ս. Աթոռոյս տպարանը կը գործէ անդուլ, աւելի կանոնաւորուած դրութեամբ, «Սիւն» պաշտօնաթիւրթը կը շարունակուի անխափան, զոյգ մատենադարաններ կը պահպանուին հոգածութեամբ՝ թէև դեռ կարօտ ցուցակադրական աշխատանքի, որուն համար պէտք կ'այ անուշտ ընդհանուր գործակցութեան:

«Դուրեան հիմնադրամ»ը առարկայ է Ուսումնական Խորհուրդի և Տնօրէն Ժողովոյ ջերմ խնամքին. լուսահոգւոյն երկերէն ցարդ տպագրուեցան չորսը, Մասնագրութեան պատմութիւնը, Հայոց ճիւղ կոթը, Ազգային պատմութիւնը, և Պատմութիւն փիլիսոփայութեանը. այժմ մամուլ տակ են Քննադատութեանց և ուսումնասիրութեանց հատորը և Կրօններու պատմութիւնը. կը յուսանք թէ յառաջիկայ տարեշրջանին, կամ, առ առաւելն միւսին՝ կ'աւարտի ամբողջական երկերուն շարքը, որ հաւանաբար պիտի պարունակէ ընդամենը 11 հատորներ:

Այս տարի, ի սկիզբն Հոկտեմբերի, կը կատարուի նաև առաջին բաշխումը «Սրբոց Թարգմանչաց-Դուրեան» Մրցանակին, որուն ներկայացուած են արդէն քանի մը կարեւոր և ընտիր ուսումնասիրութիւններ:

Ի վերջոյ, պարտութիւն չյայտնել թէ մեր վերջին նորոնձայ չորս արեղաները յանձնած են իրենց աւարտական գրութիւնները, և Տէրամբ, ի մօտոյ, կ'ընդունին օրհնութիւն մօտենաւոր իշխանութեան վարդապետութեան գաւազանի:

Դ. Վարչական եւ երկրակազմական կեանքերն իս ունեցաւ յոյժ գործօն և արդիւնաւոր շրջան մը: Տնօրէն Ժողովը, միշտ շոգեպինդ լծուած իր գործին, ունեցաւ օգտաշատ գործունէութիւն մը, վարելով թէ Հաստատութեան հոգեւորական, վարչական և մատակարարական և թէ՛ մեր թեմական շրջանակին կրօնական, ազգային և դատական գործերը: Նախագծուած պիւտճէն գործադրուեցաւ ճշդիւ, շնորհիւ առ այդ չլիացուած հակակշռական հակոդութեանց:

Անցեալ տարւոյ սկիզբը ծախուց համար սահմանուած 21794 Պ. Ո. վարկէն ծախսուեցաւ 21504.

Իսկ նախատեսուած 23329 » » հասոյթէն իրականացաւ 22620.

Ինչ որ կը նշանակէ թէ տարեկան ելեւմուտքն 1116 Պ. Ո. առաւելութիւն կը ցուցնէ

Դ. Կալուածական եւ շինուածական տեսակէտով՝ անցնող այս տարեշրջանը եղաւ շարունակութիւնը նախորդ շրջանի շինարարական յաջողութեանց.

1932 Օգոստ. 10ին սկսուած և 1933 Ապրիլին աւարտած երեք պօքներէն կամ շինուածահոյներէն վերջ, որոնցմով ունեցած էինք 13 խանութներ և 6 յարկաբաժիններ (այս վերջինները 22 սենեակներով), և որոնց համար ծախսուած էր 10,097 ոսկւոյ գումար մը, 1933 Յուլիսին և Դեկտեմբերին սկսած և ներկայ տարւոյս Մարտին և Ապրիլին աւարտած էինք ուրիշ չորս շինուածահոյներ ևս, 14 խանութ և 7 յարկաբաժին (այս վերջինները 25 սենեակներով) ծախսելով 11,337 ոսկւոյ գումար մը. իսկ այս տարի, զեռ երկու ամիս առաջ Փրինսէս Մէրիի փողոցին վրայ հիմնարկեցինք երկու հսկայական շէնքեր, 23 խանութներով և 11 յարկաբաժիններով՝ 44 սենեակներով, և զեռ երկու շաբաթ առաջ մէկ նոր պլօք (7 մթերանոցներու համար), այս երեք կտոր շէնքերուն համար տրամադրելով 22,592 ոսկւոյ գումար մը, զոր ունինք ի պատրաստի: Այնպէս որ մինչև ի վերջ ներկայ տարեշրջանին, աւարտած պիտի լինինք տասն և մէկ մեծ ու փոքր շինուածահոյներ, ամէնուն համար ծախսուած ըլլալով 42,026 ոսկւոյ գումար մը: — Այս ամէնուն հասոյթը, որ, բացի միաբանից ինկած բաժինէն, պիտի լինի աւելի քան 4560 ոսկի, այս տարիէն սկսեալ, ըստ որոշման ժողովոյդ, պիտի յատկացուի պարտուց շիջուցման գործին: — Առ այժմ պիտի վերջացած լինէին մեր շինարարական ձեռնարկները, եթէ Տնօրէն Ժողովը որոշած չլլար Լնդհ. Ժողովիդ ներկայացնել նոր առաջարկ մը՝ կառավարութեան միջոցաւ՝ արժէքի հատուցմամբ՝ մենէ զբաւուած (իսթրիալք) գետններուն զրամով յետոյ նոր պլօք մը ևս կառուցանելու համար. առաջարկ՝ զոր վստահ եմ թէ մտադիւր պիտի ընդունի Ժողովդ, յօգուտ առաւել ևս հաստատութեան պիւտճէի Ս. Աթոռոյս:

Ըսի թէ ներկայ տարիէն սկսեալ, մեր նորաշէն կալուածներու հասոյթը պիտի գործածուի պարտուց շիջուցման. աւելցնել պարտութիւն անմիջապէս թէ այդ 100,000ի պարտքը, որ երեք տարիներէ ի վեր չէր աւելցած երբեք, իր մասին մտադրուած շիջուցումի գործադրութեանէն ալ առաջ, այս տարիէն նուազեցաւ արդէն աւելի քան 2000 ոսկւոյ միանուագ հատուցմամբ, և յոյս մեծ ունինք թէ ասիկա բարենշան երեւոյթ մ'է միայն նահանջի այն շարժումին, որուն ճամբան պիտի բռնէ անվրէպ հարիւր գլխի վիշապը:

Ե. Մեր հանրային եւ ժողովրդական կեանքը, որ կ'արտայայտուի իշխանութեանց և մեր ժողովուրդին հանդէպ մեր պարտականութեանց կատարման մէջ, իր ընթացքը կատարեց բարեք պայմաններուն մէջ: Մայր Աթոռոյ ու ամենայն Հայոց Հայրապետութեան, Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան, Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան, տեղական կառավարութեան, օտար պատրիարքարաններու, եկեղեցիներու, միաբանութեանց, ոչ քրիստոնէայ կրօնական իշխանութեանց, հիւպատոսական մարմնոց և այլն

հետ ունեցանք սիրալիր առնչութիւններ: — Գեղեցիկ յաջողութիւն մը եղաւ «Ա. Էջմիածնի Լուսոյնի ձեռնարկը Ս. Աթոռոյս շրջանակին մէջ և մեր թեմական սահմաններէն ներս, արտադրելով 150 օսկոյ գնահատելի գումար մը. ժողովուրդը սիրով կատարեց առ այդ իր պարտականութիւնը, և կը յուսանք թէ պիտի չարունակէ կատարել յետ այսու ետ:

Վանուցս պարխալներէն ներս բնակաւորուած դաղթական ազգայնոց՝ արտաքոյ Ս. Աթոռոյս փոխադրութեան հարցը առարկայ եղաւ ուշադրութեան Տնօրէն ժողովոյ, որ առ այդ կարգեց մասնաւոր Յանձնաժողով մը. աշխատութիւնք եթէ զեռ չյանգեցան զօհացուցիչ արդիւնքի մը՝ բացատրութեան անկարօտ պատճառներու հետեանքով, սկզբնաւորութիւն մը կատարուած եղաւ սակայն. որոշ թուով ընտանիքներ իրենց բնակարաններ հողացին արդէն քաղաքին մէջ. իսկ Տնօրէն ժողով և Յանձնաժողով կ'ընեն արժանը՝ կարելիութեան՝ սահմանին մէջ հետապնդելու համար գործը:

Մեր ժողովուրդին հասարակական և բարոյական դաստիարակութեան զօրծին ձեռնարկած եղանք արդէն, անցնող տարւոյ ընթացքին վաւերացնելով երիտասարդական միութեան մարմին մը, որուն լսարանի բացումը կատարեցինք վանուցս շրջափակին մէջ, և որ կը շարունակէ կանոնաւորապէս. նոյնպէս առանձինն կանոնագրով հաստատեցինք և քաջալերեցինք Տիկնանց աղքատական մը ընկերութիւն մը, որ սկսած է արդէն գործի, և գնահատելի յաջողութեամբ կը յառաջանայ:

Զ. Ալլեւալլի վերջին հատուածի մը մէջ կը փափաքեմ յիշեցնել քանի մը կարգադրութիւններ, որոնցմէ ոմանք իբր բաղձանք կը ներկայացնէին անցեալ տարի:

Ժամաբարական հերթակալութեան հարցը մտաւ աւելի զործնական ճամբու մը մէջ, մասնաւորապէս Ս. Յարութեան տաճարին համար, շարաթական պաշտօնական տարութեամբ բոլոր միաբան վարդապետաց:

Դանձարանի ցուցակագրական գործին սկսուած է խղճմտօրէն, մասնաւոր մարմին մը շարաթուան մէջ երկուս գումարուելով կ'ընէ այդ մասին կարեորը:

Ս. Յարութեան տաճարի մէջ մեր Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ նորոգութեան համար Տնօրէն ժողովոյ կողմէ կարգադրուած է կարեորը, և անմիջապէս որ հարթութի պաշտօնական միակ դժուարութիւնը՝ որ կայ այդ մասին, պիտի սկսուի գործի:

Վերջացած են բոլոր աշխատութիւնք և կարգադրութիւնք, մեր նախորդին և Հօր, հոգեւոյս Դուրեան Սրբազան պատրիարքի հողակոյտը ծածկելու համար վայելուչ կճեայ դամբարանով մը: Կը յուսանք թէ այս մի քանի ամսուան ընթացքին կ'աւարտի և կը զետեղուի այդ շիրիմը, գեղարուեստական արժէքով գործ մը՝ որուն ծախքը հոգացուեցաւ, բացի մասնակի քանի մը նուիրատուութիւններէ, իր կենսագրութեան նուիրուած հատորին վաճառումէն:

Ինչպէս կը տեսնէք նոր պիտոճէի պատկերէն, այս տարի կարգ մը յաւելումներ մտած են ծախուց գլուխին մէջ, մասնաւորաբար նորոգութեանց, խոհանոցական յարդարմանց և կրթական պէտքերուն համար: Որչափ ալ կը մնանք խնայողական տնօրինութեան մեր նախկին առաջադրութեանց վրայ, որուն համար արդէն մեծ զգուշութիւններ ի գործ դրած ենք դարձեալ, անկարելի էր բոլորովին աննկատ անցնել հրամայական դարձած ինչ ինչ կարիքներու առջեւ:

Կը վերջացնեմ զանազան ծանօթութեանց այս գլուխը՝ տեղեկութեամբ մը, որ գիտեմ թէ շատ պիտի ճնշէ ինչպէս մեր ամէնուս՝ նոյնպէս և Ս. Աթոռոյս զգացումովը ջերմ բոլոր սիրտերուն վրայ:

Մեծ ջանքերով հաղիւ բարոյքման գծին վրայ փոխադրուած հաստատութեանս նիւթական գրութիւնը վերջերս ինքզինքը դտաւ մտահոգիչ պարադայի մը առջեւ, որ երկարօրէն զբաղեցուց Տնօրէն ժողովը և զմեզ: Կառավարութիւնը ճարտարապետական քննութեան ենթարկելով Ս. Յարութեան տաճարը, հարկաւոր դտաւ պէտքը բաւական մեծածախս նորոգութեան մը, զոր պարտին հաւասարաբաժին վճարել երեք իրաւակից ազգեր, որոնց մին ենք մենք: Առ այժմ, ամբապնդման և ապա նորոգու-

թեան համար ցոյց տրուած է 75,000 ոսկւոյ գումար մը: Նոյն ճարտարապետական քննութիւնը այժմ սկսուած է կատարուիլ Բեթզենհէմի Ս. Մենդեան Տաճարին վրայ, ուր ունինք հաւասար իրաւունքներ միւս մեծ ազգերուն հետ: Կառավարութեան տա- կաւին հաղորդարարութիւն չէ եղած մեզի, այդ սրբավայրին համար զնահատուած ծա- խուց մասին: — Ինչպէս ակնարկեցինք, ծանր է կացութիւնը, պարտինք ընել ամէն ինչ որ հարկաւոր է՝ մեր նախնիքներէն մեզի ժառանգութիւն ինկած սրբավայրերու մեր իրաւունքին պահպանութեանը համար: Հակառակին վրայ չենք կրնար մտածել նոյն իսկ: Քաղցր մտածում մը՝ թէ ազգին այս ղեկարարին կացութեան մէջ պիտի գտնուին պատուական հայեր, որոնք պիտի չուզեն որ ազգին դիրքը նուազի այս նու- րական երկրին մէջ, կը լուսաւորէ անշուշտ մեր յոյսը: Բայց պէտք ունինք արխանա- լու և պատրաստուելու ի դժուար, ի դժուար զոհողութեան, ի դժուար անխոնջ աշխատանքի: Եթէ հարկ ըլլայ վերադարձնել Շղթայակիրի դժուար, պարտինք մտածել թէ ան պիտի չկարենայ վերադառնալ միայնակ, զոնք ուրեք անհատներու՝ հաւաքականութեանց դուրն է ժամանակը ուր կ'ապրինք, ու Շղթայակիր պատրիարքէ մը աւելի՝ Շղթայա- կիր Միաբանութեան գաղափարն ու փաստն է որ պիտի կարենան արժեքի:

Ձեռ կրնար փակել բացման իմ այս խօսքը, առանց բառով մը գէթ անդրա- դառնալու այն կացութեան՝ որուն ենթարկուեցաւ ազգն ու մասնաւորաբար եկեղեցին, մեծ պատերազմէն յետոյ հետզհետէ ընդլայնուող և վերջերս մանաւանդ տեղի ունեցած տխուր դէպքերու պատճառաւ: Աւելորդ է խօսիլ հոս առաջիններուն մասին, որոնք տիեզերական իրադարձութեանց յեղաշրջական հետեանքն եղան մեր հին բնաշխարհ- հին, ինչպէս և անոր սահմանակից երկրներուն մէջ՝ կառավարական վարչաձևի և դրութեան փոփոխութեամբ և Մայր Աթոռոյ կացութեան և կեցութեան վրայ ազդե- ցութեամբ: Հայրենիքի մէջ կատարուած այդ յեղաշրջութիւնները արձագանգ գտան Սփիւռքի հայութեան հասարակաց զգացման մէջ. Հայաստանի Բ. հանրապետութեան հանդէպ վերաբերմունքի սկզբունքը տեղի տուաւ ցաւալի թիւրիմացութեանց, որոնցմէ յառաջացան հոսանքային բուռն ռեակտորութեամբ վէճեր և տխուր իրողութիւններ Սփիւռքի զրեթէ բոլոր հատուածներուն մէջ. դէս ու դէն թափուած եղբայրասպան արեւնը դիտէք թէ ինչի՞ յանդեցաւ յետոյ Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ: Արժանաւոր հոգեւորականին ողբը չէ որ պիտի ընեմ այս տեղ: Այդ մասին Միաբանութիւնդ և Ս. Աթոռոյս պաշտօնաթերթը արտայայտուեցան ըստ պատշաճի: Իմ նպատակն է զգացնել միայն թէ դէպքերու գերադրգուհալ յաջորդութենէ վերջ, Ամերիկահայութեան մէկ փոքր մասին մէջ յառաջ եկաւ Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Մայր Աթոռին հան- դէպ կեցուածքի հարց մը՝ հայութեան հոգեւոր գլուխին նոյն իսկ եկեղեցական հեղի- նակութեան վերաբերմամբ երկուանքի զղացումներով, ինչ որ խորապէս կը խոցէ ա- մէնուս սիրտը: Տակաւին կը սիրեմ յուսալ թէ ազգին հոգեւոյն խորքը կազմող իր դա- րաւոր ողջմտութիւնը պիտի թոյլ չի տայ որ աւելի խորանայ վէրքը, ու խաղաղու- թիւնը, որուն ազգովին պէտք ունինք աւելի քան երբեք, պիտի նորէն բերէ ամէնուս իր բարիքները: Մեր սյարտքն է աղօթել, և բանիւ և գրչով աշխատիլ որ ճշմարիտ եղբայրութեան սէրը տիրէ ամբողջ ազգին մէջ, ու ամէնքս, իբրեւ հոգեւոր օրդիններ Լուսաւորչակրօն եկեղեցւոյս մնանք ընդ միշտ մեր անայայլ հաւատարմութեան և հնա- դանդութեան մէջ հանդէպ Մօրն լուսոյ Մայր Աթոռոյ կաթողիկէ Սրբոյ Էջմիածնի, և նորա արժանաւոր և ազգընտիր գահակալին, իբրեւ ճշմարիտ գլխոյ յերկրի Հայաս- տանեայց եկեղեցւոյ:

Եղբարք իմ և սիրեցեալք ի Տէր.

Պատկերացուցի, աւելի կամ նուազ մանրամասնութեամբ, մեր ներքին կեանքը. ջանացի իր ընդհանուր գոյներուն մէջ ստուերաղծել նաեւ ազգային զգացումը մտահո- գող ներկայ արտաքին կացութիւնը, որպէսզի առաւելագոյն գիտակցութեամբ պատ- րաստուինք թէ՛ մէկին և թէ՛ միւսին հանդէպ մեր ծառայութիւններուն՝ այն տարե-

չըջանին մէջ, ուր կը թեակոխենք: Կը փափաքիմ և կը մաղթեմ ի սրտէ որ այդ շըրջանը այս Սուրբ Տան և ամէնուս համար լինի նորագոյն յաջողութիւններու շարք մը, այս հաստատութեան բարւոյն և ազգին միութարութեան համար:

Վանականներ ենք ամէնքս ալ ըստ կարգին՝ որուն նուիրուած ենք. բայց իբրև եկեղեցականներ, ըստ աստիճանին՝ զոր ընդունած ենք ձեռնադրութեամբ, նոյն ատեն պաշտօնեայ ենք կրօնի, այսինքն պատրաստուածներ՝ ժողովրդական ծառայութեան: Աշակերտներ ենք Աւետարանի վարդապետութեան, և առաքեալներ՝ խաչին քարոզութեան: «Ընտրեաց զաշակերտս իւր, զորս և առաքեալս անուանեաց». աշակերտութիւն և առաքելութիւն, սովորիլ և սովրեցնել՝ անբաժան միութիւն կը կազմեն հոգեւորականին նկարագրին մէջ: Պիտի մնանք այստեղ, հոս արդիւնաւորելու համար մեր աշխատանքը, երբ պէտքը պարտադրէ և իշխանութիւնը հրամայէ. պիտի մեկնինք ժողովրդական ծառայութեան համար, երբ հարկը պահանջէ և իշխանութիւնը ուղարկէ: Ու ամէն տեղ և ամէն պարագայի մէջ, պէտք է ապրինք և զործենք հոգեւորականի կոչմամբ, բարձր՝ հոսանքներէ և կիրքերէ, որոնք կը մրկեն անա արտաքին աշխարհը. միայն կրօնքի սրբութեան, և ժողովուրդին հոգեւոր երջանկութեան նուիրուելով, ու ծառայելով միայն խաղաղութեան, ճշմարտութեան, օրէնքի և խղճի, նշանաբան ունենալով միայն և միշտ սէրը:

Հարկ չկայ կրկնելու ինչ որ ակնարկեցի արդէն. Խոսուր է շատ՝ մեր սիրելի այլ դժբախտ ազգին ներկայ կացութիւնը, ու Խոսուր մանաւանդ դրութիւնը մեր Ս. Եկեղեցւոյն, որ վտանգի մէջ է կարծես: Երբ կը յիշեմ իմ շրջած վայրերս յեւրոպա և այլուր, ու երբ կ'երեւակայեմ Սփիւռքի հեռաւոր վայրերը, ի Հարաւային Ամերիկա և այլուր, Աւետարանն է կ'աղաղակէ սրտիս խորութիւններէն, «Հունձք բազում են և մշակք սակաւ»: Անհովիւ մեր ժողովուրդին անցքին վրայ դարանակալ նստած են ամէն կողմ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ թշնամիներ: Բացի մեր անմիջական շրջակայքէն, Կիրիկիոյ կաթողիկոսական շրջանակէն, Կ. Պոլսէն, Եգիպտոսէն և մասամբ՝ Պալքանէն, Նիլոպոլսէն և Միջագետքէն, ուր կան բարեբախտաբար հոգեւոր հովուութեան և ազգային վարչութեան կազմակերպութիւններ, զաղութահայութեան միւս բոլոր մասերուն մէջ մեծ է հոգեւոր մշակներու կարիքն ու պէտքը. ընդհանուր հայ միսիոնարական կազմակերպութեան մը հարկը անհրաժեշտ է այժմ առաւել քան որ եւ է ատեն. ու երբ հասնի Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետին նուիրակը, այդ մասին մանաւանդ պէտք է խորհնք ի սրտէ: Օրհնեմ՝ յիշատակը մեր պատուական նախորդին և իր նախորդներուն, որոնց ջանքերուն շնորհիւ ունինք այսօր կրթուած և հոգեսէր Միաբանութիւն մը, երիտասարդ և զործունեայ տարրերով հարուստ: Ողորմութեամբ Աստուծոյ, այդ տեսակէտով այս տարի պիտի ունենանք նոր աճում մը: Բայց պէտք է առաւելագոյն չափով աճի դեռ այս հաստատութիւնը, թիւով և բարեմասնութեամբ միանգամայն, քանակաւ և որակաւ հաւաստարպէս, որպէսզի առանց ներքին կազմը խախտելու, բաւականութիւն ունենայ անիկա հասնելու նաև արտաքին կարիքներու: Ատո՛ր պէտք է ուղղուի ամէնուս ջանքն ու ճիգը: Պէտք է ապրի ըստ արժանւոյն և կանգուն մնայ՝ միշտ ի չինութեան՝ Հայոց երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց այս դարաւոր և նուիրական Տունը:

Իոպէ մը ևս. լսեցէք իմ վերջին խօսքերս, եղբարք իմ և սիրեցեալք ի Տէր.

Կ'ապրի և կանգուն կը մնայ այս սուրբ յարկը, ցորչափ հաւատքն ու բարեպաշտութիւնը կը խնկեն անոր մթնոլորտը, ցորչափ հնազանդութիւնը, օրէնքին սէրը, պարկեշտութիւնը, կենցաղաղէտ փափկանկատութիւնը, մեծերու հանդէպ յարգանքն ու փոքրերու հանդէպ հոգածու և սիրալիր զգացումները մեռեալ տառ չեն դառնար հոն, ցորչափ միտքը չի մեռնիր չաղփաղփանքի և ժամավաճառութեանց և ունայնամիտ դատարկաշրջկութեանց մէջ, ցորչափ քննադատելու իղձը չի խեղդեր զործունէութեան տենդը, ցորչափ փառքուս զրպարտութեանց ախտը չի թունաւորեր ներքին կեանքը, ցորչափ անգուլ աշխատասիրութեան օրինակը՝ վերէն վար, և տեսարանը՝ վարէն վեր՝

Ժիր կեանքի հանդէս կը պարզեն ամէն օր, ցորչափ «Որում շատ տուաւ՝ շատ խնդրեցի ի նմանէն» անհասկնալի չի դառնար մեզի, ցորչափ զրիչը չի ժանգոտիր բնաւ զրասեղաններուն վրայ, ու կաղամարը չի չորնար երբեք հոն, ցորչափ քանքարաթաքոյցի հակումներ իրենց բոյն չեն ըներ մեր ներքին կեանքը, ցորչափ վերջապէս Աստուծոյ և ազգին մտածումը այս տունը կը պահեն միշտ երանազայր փեթակի իր վիճակին մէջ, ուր կարենանք ամէնքս ալ պատրաստել սուրբ սիրոյ անապակ մեղրը:

Ամէնքս մտղթենք ի սրտէ որ այսպէս լինի առ յաւէտ. եղիցի, եղիցի:

Օրհնութիւն յիշատակի հողելոյս պատրիարքաց, միաբանից, օրհնութիւն երախտաւոր բարերարաց, նուիրատուաց, ուստաւորաց և վաստակաւորաց, հանգուցելոց և կենդանեաց:

Շնորհակալութիւն և ձեզ ամէնուդ, Տնօրէն և Ընդհանուր ժողովներու և զանազան մարմնոց, ղիւաններու և ժողովականաց, սրբավայրերու և Հաստատութեանս զանազան ճիւղերու տեսչութեանց, պաշտօնակալաց և պաշտօնէից, որոնց անձնդիր աշխատութեանց ի պատի՜ անցնող տարին ամէնուս համար եղաւ յաջողութեան տարի մը խեղապէս:

Ամենակալին Նախախնամող Աջը հովանի լինի ամէնուս վրայ, և ամէնքս այս շրջանին մէջ ևս առաջնորդէ ի բարին. ամէն:

ԽՍԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՅԴ ԱՍՊԸ...

Մեր նախորդ թիւի խմբագրականին մէջ մատնանիշ ըրած էինք զայն, այն ամպը՝ որ սկսած է կուտակուիլ ազգային կեանքի երկինքին շատ մօտաւոր մէկ կէտին վրայ...

Այդ ամպը այն վտանգն է որ նոր աղէտքի մը անացուցիչ սպառնալիքովը ժամանակէ մ'ի վեր, բայց վերջերս մանաւանդ, անա ամէն օր աւելի կը սենայ ազգին ամենէն նուիրական և սիրելի հաստատութեան զլիւն, որ իր եկեղեցին է:

Պատրանքներէ չէ որ կը տարուինք մեր այս արտայայտութեանց մէջ. ոչ ալ անհիմն երկիւղի զգացումներով է որ անդոհուած է մեր սիրտը: Իրականութիւն մը կայ մէջտեղը, զոր անկարելի է չտեսնել:

Եօթը տարիներ առաջ, «Սիոն»ի առաջին և երրորդ թիւերուն մէջ, ուրիշ խորագրի մը ներքեւ, պարզած էինք մեր մտավախութիւնը մեր եկեղեցական կեանքին դէմ յառաջ եկած դժուարին կացութեան մը առթիւ, խորհրդածելով Հայաստանի առաջին և երկրորդ Հանրապետութիւններու կողմէ ցոյց տրուած ընթացքին և գործադրուած քաղաքականութեան մասին. բայց այսօր կացութիւնը աւելի լուրջ է և աւելի քան երբեք մտահոգիչ:

Գիտենք պատմութենէն թէ կրօնքի կամ եկեղեցւոյ դէմ յարուցուած

հակառակութիւնը երբ պետութիւններէ կամ պաշտօնական իշխանութիւններէ կուգայ, չէ այնքան երկիւղալի, որքան երբ իր ծոցէն ելած ընդդիմամարտ ոյժեր է որ կը լարեն զայն իր դէմ:

Գրիստոնէութիւնը իր առաջին թափը կը պարտի այն հալածանքներուն, զորս կայսերական Հռոմը անոր վրայ պայթեցուց ամբողջ երեք դարեր՝ սուրով և գրիչով. մէկ կողմէ անվերջ նահատակութեանց դաշտի մը վերածելով Աւետարանի կեանքը, և միւս կողմէ՝ ժամանակին ամենէն համբաւուած միտքերուն քննադատութեանց և այլանքին նշաւակ դարձնելով Խաչին հաւատքը: Ոչ մէկուն համար զաղտնիք մը չէ այսօր սակայն թէ այդ երկու ահեղ բռնակներէն առաջինը ինչպէս վերջոտնուեցաւ իր իսկ յարուցած արեան կոհակներուն ուժգնութենէն, ու երկրորդը ինչ արագութեամբ ընդօտնուեցաւ հոգեկից և հօգօր այն զրականութենէն, որ ժամանակին ջատագովականը և ապագային աստուածաբանութիւնը եղաւ:

Տերտուղիանոսի ծանօթ խօսքը, «Արիւն մարտիրոսաց՝ սերմն քրիստոնէութեան», մնաց յաւերժական պատգամ մը՝ ինչպէս բարոյական մեծ արժէքներ ներկայացնող որ և է սկզբունքներու՝ նոյնպէս և մանաւանդ կրօնական սկզբունքներու այսինքն հոգւոյ կեանքին դէմ կազմակերպուած հալածանքներուն վաղանցուկ և ապարդիւն հանգամանքը ազդարարող: Հաւատքի ճշմարտութեան յաղթանակն է որ փառաւորուեցաւ շարունակ պատմութեան յաջորդ շրջաններուն ևս, ո՛ւր և ե՛րբ որ չիլ և շեղ նկատումներէ շարժող իշխանութեանց ձեռքեր իրենց լախտը բարձրացուցին կրօնքի նուիրականութեանց վրայ:

Ընդհանուր քրիստոնէութեան կեանքին մէջ ճշմարտուած այս տեսութիւնը նոյնքան բացորոշ կերպով հաստատուեցաւ նաև մեր ազգային կրօնական կեանքին մէջ:

Դրացի կամ հովանաւոր օտար քաղաքական իշխանութիւններէ յաճախ և ազգային ընդիմեր պետութենէն՝ անգամ մը դէթ՝ մեր եկեղեցական ինքնութեան դէմ սարքուած բռնութիւնները մնացին միշտ անհետևանք. ու օտար եկեղեցական իշխանութիւններէ մղուած խօսքի, զրչի և մանաւանդ զործի հակառակութիւնները, որոնք, մեր պատմութեան քանի մը շրջաններուն, այնքան ահարկու կերպով ուղղուեցան երբեմն դէպի մեզ, վրիպեցան միշտ իրենց կէտադրած նպատակէն. ու Հայաստանեայց եկեղեցին, Հայութեան սրտին ու միտքին ամենէն հարազատ այդ արտայայտութիւնը, անոր հողին ամենէն մաքուր այդ յիշատակարանը, մնաց կենդանի և կանգուն:

Անոնց՝ որ մեր այս խորհրդածութեան առթիւ պիտի ուզէին ըսել մեզի թէ «ազգային պետական հալածանքն է որ այժմ աւելի կը սպառնայ Հայ եկեղեցիին. երբեմնի արիւնին տեղ՝ անաղմուկ ճնշումի կերպն է որ կը զործադրուի այսօր. ու ձեռն մէջ փափկանալով՝ իրեն մէջ խտտանալու այս եղանակը իր խորքին մէջ աւելի ուժգին է քան հին հալածանքներուն մեթոտը», պիտի ըսէինք պարզապէս. եթէ ընդունիլ իսկ հարկ ըլլար ձեր նկատողութեան ճշգրտութիւնը, մենք կը խորհինք թէ կրօնքի և եկեղեցւոյ զգացումը՝ քաղաքական ոյժերուն առջև լուռ սիրոյ ներողամիտ տոկունութենէն բնազդաբար և շատ աւելի կրնայ հանել ինքնապաշտպանութեան ներքին ոյժ, քան թէ թշնամական ղուով և ազմկարար զործունէութեամբ մղուած պայքարները:

Իսկ անոնց՝ որոնք մեր ուշադրութեանը պիտի ջանային յանձնել այն հոգևոր հարստահարութիւնները — շատ չգտնեն թող այս բառը — որոնք, Սփիւռքի քանի մը կարևոր կէտերուն վրայ, մասնաւորաբար հին և նոր օտար եկեղեցիներուն կամ դաւանութեանց կողմէ կը կատարուին Հայաստանեայց եկեղեցիին կեանքին դէմ, պիտի ըսէինք առանց ինքնախաբուծեան, այսինքն անկեղծ համոզումով, թէ մեռած չէ տակաւին մեր մէջ այն ոգին որ այնքան քաջութեամբ ի յայտ եկաւ երբեմն, բիւզանդական կայսրութեան օրով և անոր սահմաններուն մէջ, երկար ատեն իր հաւատքին ու բարոյականին, իր եկեղեցիին ինքնութեան և ազգային նկարագրին դէմ նիւթուած դաւանքներուն առթիւ, և որ նոյնքան և աւելի յաջողութիւններով արիացաւ յետոյ այն միւս յարձակումներուն առջև, զորս Ունիթորական անուան տակ դարանուած աւելի վտանգաւոր շարժում մը կազմակերպեց մեր ազգային և կրօնական նուիրականութեանց դէմ, շատ աւելի ազդեղ պայմաններու մէջ, մարդոսական ծուղակներ ցանկելով մեր երկրին մէջ ամէն կողմ, մեր ժողովուրդին քաղաքական և ֆիզիկական ամենէն տխուր և դժբախտ օրերուն:

Արտայայտենք, սակայն, վերջապէս, մեր սիրտը սղոցող կսկծանքին դառն զգացումը. Հայ եկեղեցին քաղաքական զօրութեանց և օտար կրօնական իշխանութեանց հարուածներէն չէ որ կը վախնայ այնքան, որքան այն պառակտիչ և քայքայող վրդովումներէն՝ զորս իր ծոցածնունդ դաւակները, արիւնով և հողիով զինքը ժառանգելու ճակատագրուած սիրտեր, կը պատրաստեն իր մէջ ու իրեն դէմ: «Թշնամիք առն՝ ընտանիք իւր»։ Բո՛ւն ահաւոր հակառակութիւնը այն է որ ներսէն կը պայթի. բերդը ներքուստ կ'առնուի. ծառը իր մէջէն է որ կը փախ. մարդը իր սիրտէն և կիւքերէն է որ կը մահանայ բարոյապէս. ու զաղափարական կոչումի վրայ բարձրացած կազմակերպութիւններն ու հաստատութիւնները կը խախտին իրենց պատուանդանին վրայ, այն ատեն միայն՝ երբ ներքին անհասկցողութիւններ, ատելութեան և մախանքի մաղձ, կազ ու կռիւ կը խորանան իրենց մէջ, խռովութեան և անմիաբանութեան կիրքով լեցնելով միջնորդը, և ամէն օր զայթակղութեան հանդէս պարզելով հոն՝ ուր սէրը, հնազանդութիւնը և համերաշխ զործակցութիւնը միայն պէտք է վարէին սիրտերը:

Գերազանցապէս զաղափարական կազմակերպութիւն՝ իսկապէս բարոյական վախճանի ուղղուած հաստատութիւն մըն է Հայաստանեայց եկեղեցին. ոչ ոք կրնայ ուրանալ զայն:

Բայց, իբր այդպիսի մի հաստատութիւն, կարենալու համար ապրիլ եւ զործել, պէտք ունի անիկա ամենէն աւելի ա՛յդ հոգեկան ոյժերուն. սիրոյ, հնազանդութեան և համերաշխ ոգւոյ. ու ա՛յս է զոր պէտք չէր կարենար անտեսել ոչ մէկ հայ:

Այդպէ՞ս է սակայն իրօք. երևոյթները, տխուր խտանշաններ դժբախտաբար, կը հարկադրեն զմեզ այնպէս խորհելու թէ նշանակելի չափով մը արդարեւ տկարացած է այդ զգացումը ազգային զիտակցութեան մէջ: Անարդար պայքարը՝ որ կը մղուի Մայր Աթոռոյ դէմ, կարգ մը թերթերու մէջ, անպատկառ որակումները՝ որոնք կ'ուղղուին անոր պատուական զահակալին՝ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հոգևոր պետին դէմ, ու մէկէ աւելի քահանաներու, ինչ-

պէս նաև իբր թէ եպիսկոպոսի մը — բան մը՝ որուն պիտի չուզէինք բնաւ հաւատալ — յարումը եկեղեցական իշխանութեան դէմ եղջիւր շարժող այդ ազգայիններու խումբին՝ յԱմերիկա, այս ամէնը չեն կրնար ստուգիւ նկատուիլ բարենշան: Ու ա՛յս է արդարև ցաւալի. հո՛ւտ է որ կը մատնանշուի շարաւոտած վէրքը. ա՛յդ է ահա ամպը՝ որ սկսած է կուտակուիլ հայ կեանքի երկինքի ամենէն մօտաւոր մէկ կէտին վրայ...

Թո՛ղ չառարկուի բնաւ, ի հակառակէն, թէ այդ ամպը չունի այնքան սպառնալից բնոյթ՝ որչափ մտածել կուտայ թերևս այս տողերուն ընթերցումը, քանի որ Հայ Եկեղեցւոյ բոլոր նուիրապետական աթոռները, հոգևորական դասուն ջախջախիչ մեծամասնութիւնը և ժողովուրդին ու բանիմաց տարրերուն ստուարագոյն թիւը կը մնան Մայր Աթոռոյ հանդէպ իրենց հնազանդութեան և անայլալ սիրոյ կեցուածքին մէջ: Ազգն ամբողջ շուարումի և զահանդանքի մատնող այն հարուածէն վերջ, որ զարկաւ անոր զոյւլթեան հիմերուն, և թրխպոտ մառախուղի մէջ պահ մը անտեսանելի դարձուց ճամբան, ուսկից պէտք էր անցնէր ան՝ զինքը դէպի իր ապագան տանող իր զնացքին մէջ, անհայրենիք աստանդականութեան վայրափատին այն դրութեան մէջ, ուր սփռուած են ահա անոր բեկորները՝ ի խնդիր աշխատանքին պարկեշտութեամբը շահուելիք պատառ մը հացին, վերջապէս անորոշ ու տարտամ յոյսերէ միայն մերթ ընդ մերթ փոքր ինչ լուսաւորուած այն մռայլին մէջ՝ ուր կեանքի հազիւ նմանող վիճակ մը կը քաշլըռտէ ան ահաւասիկ աւելի քան տաճնեակ մը տարրինքէ ի վեր, անհանդուրժելի պիտի լինի սրտի նոր ցնցում մը, այո՛, դոյզն իսկ ցնցում մը իր սրտին՝ որ իր եկեղեցին է, իր անցեալի սուրբ յիշատակներուն զանձարանը, իր հաւատքին և յոյսին մշտահոս աղբիւրը, և հանդիսարանը սիրոյ այն անսպառ զօրութեան՝ որ շուրջ քսան դարերէ ի վեր կեանք և բարիք միայն հրաշագործեց այն դժխեմ իրականութեան մէջ՝ որ մեր պատմութեան զետիւնը եղաւ:

Այդ մտածութեամբ կամ մտահոգութեամբ է մանաւանդ որ սրտազինա կոչ կ'ուղղենք այս արտակարգ և ցաւալի կացութեան՝ եկեղեցւոյ իշխանութեան հանդէպ զոյացած շարժման զուլս անցած ազգայիններուն, երկնչիլ Աստուծոյ և պատմութեան առջև յառաջ դալիք պատասխանատուութեան ահաւորութենէն, համակերպիլ այն բոլոր հրահանգներուն և հրամանաց, զորս այնքան իմաստութեամբ և սիրով կ'աւանդէ ամէնուս Ն. Ս. Օծութիւն, ամենայն Հայոց սրբադնագոյն հայրապետը, իբրև հայր որդեգորով և որպէս Հովիւ քաջ իր հոգւոյն յանձնուած բանաւոր Հօտին, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ լրութեան:

Նոյնքան զգածուած սրտիւ է որ կոչ կ'ուղղենք նաև մեր սուրբ եկեղեցւոյ բոլոր մնացեալ զաւակաց՝ անդրդուելի մնալ Մայր Աթոռոյ հոգևոր վերին իշխանութեան հանդէպ իր տիրասէր հաւատարմութեան մէջ, խելամուտ լինել վայրկեանին բախտորոշ լրջութեան, չտարուիլ կիրքերը զրգռող մտայնութենէ և ըմբռնել թէ մէկ կողմէ հնազանդութեան և միւս կողմէ սիրոյ և խաղաղութեան զեփիւռն է միայն որ պիտի կարենայ ցրուել ամպը, որ իրապէս կախուած է մեր երկինքն ի վար:

* * *

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ԳՈՐԾԻՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ

Գ. ԵՐԿՐՈՐԴ ԵՐԶԱՆ. ՓԻԼՈՍՊՈՒՆ ԿԵՍԱՐԻԱՅԷՆ
ՄԻՆՁԵՒ ՂԱԶԱՐՈՒ ՅՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Յիսուսի գործունեությունը հիմակ այլևս որոշ գիմագիծ մը առած է. երկու հոսանքները ա՛լ կ'երևին յայտնի կերպով. անոնց հակամարտությունը այսուհետև միշտ առևելի պիտի շեշտուի մինչև վերջին վայրկեանը: Այս պատճառաւ Փրկչին ուսուցումը հետզհետէ առևելի խոր և առևելի սերտ ընդթ մը կ'առնու: Մինչև այն առտին մութի մէջ թողում խնդիրներուն կը մօտենայ Յիսուս, առևելի ուշադրություն հրաւիրելով իր գործին խոնարհ ընթիւնը և իր փառաւորումէն առաջ անարգ մահ մը ունենալու անհրաժեշտութեան վերայ մանաւանդ: Պիտի Թագաւորէ Բրիստոս. Մեսիայի տիտղոսը ընդունելով՝ արդէն ընդունած կ'ըլլայ այս պայմանը (Մտթ. ԺԶ. 16-20). բայց թշնամանքներու նշաւակ ըլլալէն ետքն է որ պիտի յաղթէ (հ. 21). և նոյն այս վիճակին է որ պիտի ենթարկուին իր աշակերտներն ալ. «Զի որ կամիցի զանձն իւր կեցուցանել կորուսցէ զնա. և որ կորուսցէ զանձն իւր վասն իմ գտցէ զնա» (հ. 24-26): Բաց աստի, զոհողութեան այդ ճամբան որքան առևելի տաժանելի լինի մարմինին համար, այնքան առևելի ապահով կերպով կ'առաջնորդէ հոգին դէպի յաղթանակ (հ. 27-28): Ուսն է փառքին ճանապարհը. վարդապետին ասպարէզին այս նշանաբանը պէտք է կարգախօսը լինի ամէն անոնց որոնք կը ցանկան անոր ծառայելու:

Հասկնալի է թէ այսպիսի խօսքերէ վերջ ինչո՞ւ համար երկոտասանից վրայ տիրող տպաւորությունը զարմանք և յաճախ սարսափը եղաւ: Անոնք չէին կրնար հաշտուիլ չարչարուող և մեռնող Մեսիայի մը գաղափարին հետ (Մտթ. ԺԶ. 22): Ուստի Յիսուս կը վերականգնէ քաջութիւնը անոնցմէ երկքին, — անոնց որոնք ամենէն առևելի քաղցր կապերով յարած էին իրեն և գորս ամենէն առևելի կարեւոր կը

տեսնէր համոզելու — իրեն ընկերացնելով զանոնք ալակերպութեան վսեմ տեսարանին մէջ (Մտթ. Ժ. 1-8, Մրկ. Թ. 2-8, Ղուկ. Թ. 28-36): Տրտմութեան հովիտէն անցընելէ առաջ, զանոնք կը հանէ այն բարձունքներուն վրայ, ուր անոնց նայուածքներուն առջեւ կը քողաղերծուին երկնային աշխարհին հեռապատկերները: Այս լուսափայլ տեսարանը անոնց սիրտերը պիտի լեցնէր աստուածային տնայլտի պայծառութեամբ մը, որուն ճառագայթութեամբ պիտի մնար իրենց մէջ, շատ առևել յետոյ տակաւին, Գողգոթայի անձկութիւններուն մէջ ալ, մինչդեռ իրենց վարդապետին խօսակցութիւնը Մովսէսի և Եղիայի հետ, այս ներկայացուցչներուն Հին Ուխտի՝ որուն անունով է որ Հրեաները ուժգնապէս կը մերժէին Մեսիային նուաստացումը, անոնց կը ցուցնէր անհրաժեշտութիւնը զոհողութեանց, զորս զեռայնքան կը զժկամակէին յանձն առնու:

Ալակերպութիւնը, որչափ կարեւոր է զարգացնելու համար անոնց հաւատքը, նոյնքան կարեւոր է հասկցնելու համար թէ Յիսուսի յաղթանակը ի՞նչ պիտի կրնար ըլլալ իր երկրաւոր ասպարէզին վերջաւորութեան մէջ: Եթէ մահն է ամբողջ մարդկային կեանքին վախճանը, այդ ահռելի իրականութիւնը, իրեն ընկերացող սարսափներուն հետ, մեղքին անէճքն է ինքնին (Հոովմ. Զ. 23). արդ, Բրիստոս ընդ միշտ ամբիժ մնացած էր որ եւ է արատէ: Երբ լրացաւ ամէն բան և հասաւ Հօրը հետ միանալու պահը, ան կրնար՝ անշուշտ՝ ինքնաբերաբար իլլել երկնային օթեւանները, ինչպէս պտուղը ինքնին կը փրթի՝ երբ հասունցած է: Այդ յաւիտենական փառքին նախազգաց ցուրբ չէ՞ր միթէ այն ներքին լոյսը՝ որով պայծառակերպեցաւ Յիսուս լերան վրայ: Բայց Բրիստոս չէր կրնար յաղթանակի թագը ընդունիլ այսպէս, մեղաւոր մարդկութիւնը թողլքելով իր բախտին. ինքը որ եկած էր «կորսուածը փնտռելու և փրկելու համար», հոս ալ ցոյց կուտայ իր անձը նուիրելու և դառնութեան այդ բաժակը մինչև ցմբուր ըմպելու կամքը: Այդ վճռական ժամուն, լերան կատարէն՝ ուր կը գտնուի, անոր նայուածքը մտադիւր կը սուղուի անդունդին մէջ. Մովսէսի և Եղիայի հետ կը խօսի ա-

նիկա իր չարչարանքներուն եւ մահուան մասին, որոնց ենթակայ պիտի ըլլայ երուսաղէմի մէջ:

Այս տեսարանէն դուրս եկած ատեն, Տէրը կը պատուիրէ իր աշակերտներուն ոչ ոքի բան մը չխօսիլ (Մտթ. Ժ. 9, Մրկ. Թ. 9, Ղուկ. Ժ. 36), ինչպէս Պետրոսի դաւանութենէն վերջն ալ յանձնարարուած էր չյայտնել իր Բրիտտոսը ըլլալը (Մտթ. Ժ. 20): Յիսուս Իսրայէլի հետ իր յարաբերութեանց մէջ ընդհանուր առմամբ կ'ընդունի ուրեմն այն վարուելակերպը զոր ի գործ դրած էր հանդէպ իր մտերմներուն: Չուղեր որ իր մեծիայութեան համոզումը ուսուցուած դաս մը ըլլայ. պէտք է, ընդհակառակն, որ ժողովուրդը անոր բարձրանայ՝ անոր հասնի զարձի ներքին աշխատանքով: Այս պատճառու, նոյն իսկ իր առանձնական խօսակցութիւններուն մէջ, ցոյց տալու համար թէ ինչպէս պէտք է յատկանշեն զինքը, Որդի Մարգոյ խորհրդաւոր եւ լաւ չհասկցուած անունը կը գործածէ իրեն համար (Մտթ. Ժ. 9, 12, 22. ԺԹ. 28. ԻԴ. 27, 30, 44. ԻՆ. 31, եւայլն): Իրաւ է թէ, այս կերպով, Բրիտտոս՝ իրեն հետեւողներու յոյժ սակաւաւոր թիւ մը ունենալու անպատեհութեան կ'ենթարկէր ինքզինքը, բայց անոնք պիտի ըլլային իր ուղած, հաւատարիմ, քաջասիրտ այն գործակիցները, որոնք Աւետարանի զրօշը պիտի բռնէին ամրապինդ, եւ զորս Տէրը պիտի կրնար ուղած օրը, իրեն կուռ բանակ մը, աշխարհը նուաճելու զրկել:

Ժամանակագրական եւ բարոյական կրկնակ տեսակէտներով, այլակերպութիւնը սերտօրէն կապուած է Փիլիպպեան Կեսարիոյ խօսակցութիւններուն: Դաւով գալիլիական գործունէութեան այս ղէպքէն վերջը որքան տեսելու հարցին, անիկա չորրորդ աւետարանին միջոցաւ միայն կրնայ հաստատուիլ, քանի որ համատեսականները անմիջապէս ետքը կը դնեն Յիսուսի վերջին անգամ երուսաղէմ մեկնելը: Ստոյգ է թէ կարելի չէ նկատի չառնել այս առթիւ Ղուկասու եւ միւս երկու ղուգահեռական պատմուածքներուն միջեւ եղած մեծ տարբերութիւնը, որուն ակնարկեցինք արդէն: Մարկոս եւ Մատթէոս կը թուին այս վերջին ճամբորդութիւնը իրեն շատ արագ կերպով կատարուած բան մը երեւակայած

ըլլալ. անոնք քանի մը բառերով Գալիլիայէն Հրէաստանի սահմանները կը փոխադրեն զԅիսուս, յայնկոյս Յորդանանու (Մտթ. ԺԹ. 1. Մրկ. Ժ. 1), մինչդեռ Ղուկաս պատմութիւնը կ'ընէ Գալիլիոյ եւ Սամարիոյ սահմանակից գաւառներու մէջ տեղի ունեցած աւետարանչական գործի մը (հմտ. ԺԳ. 31-33 — որ կը համապատասխանէ ղէպի հիւսիս արդէն կատարուած քորդչական շրջագործութիւն — որուն միջոցին Բրիտտոս իր ճամբան կը քալէ՝ աչքերը միշտ սեւեռած վերջին սոսկայի իրադարձութեան (Թ. 51, ԺԳ. 22, Ժ. 11): Բայց, երեք պատմութիւնները կը միարանին սա կէտին վրայ թէ այս նոր տեղափոխութեան բուն շարժասիւթն է Գալիլիայէն հեռանալու որոշումը:

Անցնելով հիմակ չորրորդ աւետարանին, պէտք է յիշենք տեսութիւնը այն հեղինակներուն որոնք համատեսականներուն յիշեալ մեկնումը (Ղուկ. Թ. 51) կը շփոթեն Յովհաննու յիշած Տաղաւարահարաց տօնին հետ (Ի. 2 եւ հետ.): Սակայն բնագիրներուն բացորոշ վկայութիւնը հակառակ է՝ տեսնելու այս եղանակին: Ըստ յովհաննէսեան վաւերագրութեան, Յիսուս «ի ծածուկ» կ'երթայ տօնին (Ի. 10), ըստ Ղուկասու, ընդհակառակն, խնդիրը հանդիսաւոր գործառնութեան մը վրայ է, ուղեորութեան մը՝ որուն հանրականութիւնն ու կարեւորութիւնը ցոյց կուտայ աւետարանական պատմուածքը (Թ. 52): Քանի որ ղժուար պիտի ըլլայ համաձայնեցնել երկու տեսակէտները, երկու ենթադրութիւններ կը մնան հնարաւոր, կամ Տաղաւարահարաց տօնէն առաջ, թողուց Յիսուս Գալիլիան ընդ միշտ կամ անկէ վերջը: Առաջին ենթադրութիւնը պէտք է մերժել սակայն, վասնզի Յովհաննու յիշած հանդիսաւոր օրերուն մօտեցած ատեն, Յիսուս իրեններէն ողջ եւ իր ընտանիքին հետ յարաբերութեան մէջ կը ներկայացուի (Յովհ. Ի. 2. 9, 10), ինչ որ կը հարկադրէ աւելի ետքը դնել անոր հիւսիսային գաւառէն ելլելը:

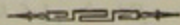
Ըստ այսմ պէտք է ուրեմն, հետեւեալ կերպով ընդունիլ պատմական իրողութեանց կարգը: Հաջերու բաղմամբ մասնաւոր գործունին յառաջ եկած տալանապը կ'երկարաձգուի մինչեւ Փիլիպպեան Կեսա-

բիոյ խօսակցութիւնը (Մտթ. ԺԶ. 16. Գովհ. Զ. 68, 69): Ամառէն մինչև աշուն անցած ժամանակին մասին չատ քիչ են տեղեկութիւնները (Մտթ. ԺԷ. ԺԸ. Մրկ. Թ.): Ղէպի գալիլիական գործունէութեան վերջերն ենք այդ միջոցին: Հոկտեմբերին՝ վրայ կը հասնի Տաղաւարահարաց տօնը, որուն հետ կապուած միջադէպերը ծանօթ են Յովհաննոս Աւետարանէն (Է. 1 և հետ.): Յիսուսի եղբայրները, անոր յամբաշար- ժութենէն իրր թէ սրտնեղած, խստիւ կը յանդիմանեն զայն. «Գնա՛ աստի եւ երթ ի Հրէաստան, կ'ըսեն անոր, զի եւ աշակերտքն քո տեսցին զգործոյ քո զոր գործես, զի ոչ ոք է որ ի ծածուկ ինչ գործէ, եւ խնդրէ ինքն համարձակ լինել. եթէ զայդ գործես, յայտնեա՛ զանձն քո աշխարհի» (հ. 3, 4): Գրիստոս Զատիկն ու Պէնտէկոստէն անցուցեր էր առանց տաճարին այցելութիւն տալու, այդպէս պիտի ընէ՞ր տօներուն վերջինին ալ: Աստուածպետական իշխանութեան կեղերնէն զգուշանալու անոր այս վարմունքը անբացատրելի թուեր էր երկրաւոր իմաստութեան տեսակէտէն դատող մարդոց (հ. 5): Յիսուս կա՛մ Աստուծոյ առաքեալն է, կամ չէ: Եթէ չէ՝ ինչո՞ւ աշակերտներ կը հաւաքէ եւ երկրին մէջ խռովութիւն յարուցանելու չափ խօսիլ կուտայ իր մասին: Իսկ եթէ է՝ ինչո՞ւ համար ամէնուն աչքը բացող հրապարակային արարքով մը ինքզինքը չի յայտներ: Այսպիսի է այն երկսայրաբանութիւնը զոր Տիրոջ եղբայրները կ'ընեն անոր առջև այնպիսի բառերով, որոնք կը մատնեն խորունկ զայրոյթը, զոր գծուարու կը ծածկեն անոնք:

Գրիստոս, իր պատասխանին մէջ, մասամբ կ'ընդունի իրեն եղած այս դիտողութեան ճշտութիւնը: Կը խորհի թէ իր գործը մինչև վերջը ծածկուած պիտի չկրնայ մնալ: Օր պիտի գայ որ ամբողջ ժողովուրդին նայուածքին առջև պիտի պարզուի անիկա, երուսաղէմ, տաճարին գաւթին մէջ: Այդ ժամը սակայն, որ մտածուածէն շատ աւելի տարրեր հետեանքներ պիտի ունենայ, տակաւին չէ հնչած Մարգուս Որդիին համար: Ուստի Յիսուս այդ տօնին կ'երթայ ոչ թէ հրապարակաւ, փայլուն կերպով, ինչպէս իր եղբայրները կը փափաքէին (հ. 6-9), այլ «ի ծածուկ»

(հ. 10), ամբոխին մէջ անյայտ եղանակաւ, եւ երբ դուրս կ'ելնէ այդ փառաւոր ստուերածումէն, կարելի եղածին չափ համեստ է իր գերը. զի կը բաւականանայ ճշմարտութիւնը ուսուցանելով միայն: Փրկչին երեւումը կը թուի սակայն վարանքի մատնած ըլլալ ժողովուրդը (Է. 25-27, 40-44): Մինչ ոմանք համակրութիւններ կը յայտնեն, ուրիշներ կը ցասկոտին, եւ, թէեւ առանց յաջողելու, կը քանան ձեռք երկնցնել անոր վրայ: Այս թշնամական փորձերուն անյաջողութիւնը ոչինչ ունի զարմանալի: Գիտնալով թէ Աստուծմէ սահմանուած վայրկեանը հասած չէ տակաւին (Ժ. 18), Տէրը, ամբոխին սպառնալիքներուն առջև՝ իր կեցուածքին այնպիսի վեհ նկարագիր մը կուտար որ զինթափ կ'ընէ անոնց սաստկութիւնը: Նոյն իսկ գլխաւորները, երբ կը տեսնեն որ անոր վրայ զրկած իրենց բարապանները ձեռնունայն կը վերադառնան, կը զգան թէ մեծ խոհեմութեան պէտք կայ, ու կը նդովեն խռժանը (Է. 32, 45-49): Ու Յիսուս խաղաղ կերպով կը շարունակէ իր ուսուցումները (Ը.), մինչև որ, ի ծնէ կոյրին բժշկութեան հետեանքով, ծերակոյտին պետերը բանադրանք կը սպառնան անոնց դէմ որ պիտի ուղեն ընդունիլ անոր Մեսիայութիւնը (Թ. 22). բայց Փրկչը ատելութեան այս պոռթկումին ալ կը պատասխանէ՝ իր աշակերտներուն վերաբերմամբ զորովանքը արտայայտելով անբացատրելի քաղցրութեան բառերով (Ժ. 1-18): Այսպիսի են Տաղաւարահարաց տօնին եւ յաջորդ քանի մը օրերուն հետ կապուած միջադէպերը, որոնց պատմութիւնը կը գրաւէ չորրորդ աւետարանի Է. 1 էն մինչև Ժ. 21ը:

Ժ. 9.

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՍՍԳ

Ամենին տեղի ապրած մարդը նա չէ որ տեղի տարիներ կը հաւերէ, այլ նա որ տեղի զգացած է կեանքը:

*

Ապրիլ ... զիսնայ՝ յուսա՛ սիրել՝ հիւսնայ՝ քարեղործելն է. նա՛ ամենին տեղի ապրած է, որ իր միսփոյլ՝ սիրտովը եւ գործերովը ամենին տեղի արշած է:

ՍՈՒՐԲ ԳԻՐԲ

Ռ.

1. Իսրայելի ժողովուրդին գոյութիւնը, իբրեւ կաւարեւապէս առանձին ժողովուրդ մը՝ զոր բոլոր միւսներէն կը զանազանէ իր պատմութեանը մէջ քափանցած միասնութեան շուրթերէն շունչը. — Բոլոր բացատրութիւնները զորս ջանացած են տալ հին ազգերը, նոյն խակ ամենէն խելացիներն ու ամենէն քաղաքակիրթները, իր հաւատքին մէջ քննող տանող հեթանոսութեան ղիմաց պարզուած այս իրողութեան մասին, անբուական երեցած են: Ուղեցին զայն վերագրել անապատին մէջ ապրուած կեանքի ազդեցութեան: Բայց այդ կեանքը բաժինն է նոյնպէս բազմաթիւ արաբ ցեղերու, որոնք ապրած են խոր կապալաշտութեան մէջ: Ուղեցին զայն համարել հետեւանք սեմական մտքին մասնաւոր մէկ նախատրամադրութեանը զէպի միաստուածութիւն: Բայց այս ցեղային տրամադրութեան հերքումն է նոյն այդ ընտանիքին բոլոր միւս ճիւղերուն (ասորական՝ ասորեստանեայ՝ արաբ եւ եթովպական) կոշտ ու կոպիտ բազմաստուածութիւնը: Չկրնալով բացատրել իրողութիւնը, ջանացին քանդել զայն. ուրացան Մովսէսի ժամանակին ազգային միաստուածութիւնը, այդ բարձրագոյն հաւատալիքը համարելով արդիւնքը մարգարէներու յետնադոյն զործունէութեան: Բայց, նախ, միթէ «կրկնումն սկզբան» (néitition de principe) մը չէ՞ այս: Եթէ յայտնութիւն չկայ, ուրեմն մարգարէները ուսկի՞ց ստացան իրենք այդ հղօր միաստուածութիւնը, որուն անունով ա՛յնքան ուժգնապէս կը կոռուին ժողովրդական կապալաշտութեան զէմ եւ ի վերջոյ կը յաղթեն անոր: Բայց աւելի, պատմական հակասութիւն մը կայ ատոր մէջ. Մարգարէները ինչպէ՞ս պիտի ամբաստանէին կրօնապաշտ ժողովուրդը թէ անհաւատարիմ է Եհովային զէմ, եթէ միաստուածութեան սկզբունքը իրենցմէ առաջ գոյութիւն ունեցած չ'ըլլար: Յանդիմանութեամբ՝ զըզջումի կոչերով եւ սպառնալիքներով ա՛յնքան լեցուն իրենց ճառերովը անոնք պիտի ներկայանային իրրեւ դաստիարակիչ-

ներ, բայց ոչ իրրեւ քննադատներ: Ինք ժողովուրդն խակ, գերութենէ դարձին, այս աղէտքին մէջ ի՛նչպէս այնքան մտադիւր կերպով պիտի տեսներ արդար պատիժ մը իր զէպի կապալաշտութիւն հաւած ըլլալուն, եթէ առաջուց գոյութիւն ունեցող բնական վիճակ մը զայն դատապարտելու չ'ստիպէր զինքը այսպէս: — Անկարելի պիտի ըլլար պատմութենէն ջնջել սա մեծ իրողութիւնը թէ՛ մինչ բոլոր ժողովուրդները, նոյն խակ անոնք որ ամենափայլուն քաղաքակիրթութեան մը հասած են, վար կ'ընէին հեթանոսութեան հոսանքին հետ, անոր զանազան ձեւերովը, միակ ժողովուրդ մը, ամենէն փոքրիկներէն եւ ինչ ինչ տեսակէտներով՝ ամենէն քիչ յառաջացածներէն մին, թէեւ տողորուած միւսնոյն կապալաշտական բնազդներով, եւ սակայն զէպի վեր կը նաւարկէ բոլոր միւսները տանող այդ հոսանքին վրայէն, կարծես անտեսանելի ձեռքէ մը բռնուած, եւ ի վերջոյ, ուր ուրեմն կը հասնի ամենաբացարձակ միաստուածութեան: Ամէնը այս չէ. աւելի՛ դարմանալի կէտ մը կայ հոս. Իսրայէլ ճշմարիտ ծանօթութեան սոսկ ստացող մը չէ. անիկա իր մէջը կը կրէ աշխարհի հանդէպ պաշտօն մը կատարելութեամբ եւ բացարձակապէս ստոյգ զիտակցութիւնը. ան գիտէ թէ ինք կոչուած է մարդկութեան մէջ յաղթանակել տալու միաստուածեան հաւատքին ու իր Աստուծոյն հնազանդութեանը առաջնորդելու բոլոր միւս ժողովուրդները: Եթէ ատոր մէջ եղածը զուտ բնական իրողութիւն մըն է, ինչո՞ւ այլուր նմանօրինակ բան մը եղած չէ: Յունաստանի մէջ, հին աշխարհի ամենէն աւելի օժտուած այս ժողովուրդին մօտ ո՞ւր գտնել նուազագոյն նշանը քաղաքակիրթական աշխատանքի մը, որուն նպատակը ըլլայ մարդկութեան մնացեալ մասը: Անկարելի է ուրեմն չհաստատել, Իսրայէլի գոյութեան եւ պատմութեան մէջ աստուածային մասնաւոր միջամտութիւն մը:

2. Մարգարէներուն անընդհատ շարքը, Մովսէսէն ու մասնաւորապէս Սամուէլէն սկսեալ մինչեւ գերութենէ դարձը. — Առնուազն վեց դարեր ամբողջ, երեւան կու գայ շարք մը մարգերու, որոնց ամէն մէկը իրենց նախորդներուն գործը կը վերսկսի,

որոնք իրենց համար բան մը չեն փնտաւր երբեք, որոնք ամբողջ իրենց գոյութիւնը կը նուիրեն Նհովայի՝ միակ եւ սուրբ Աստուծոյ՝ ծանօթութեան եւ պաշտամունքին իրենց ժողովուրդին զիտակցութեան եւ կեանքին մէջ յաղթանակել տալու պարտականութեան. որ այդ նպատակին համար կը կռուին աննուաճ կորովով մը, ընդունելով բոլոր նախատինքներն ու տառապանքը՝ որոնց կ'ենթարկէ զիրենք այդ պաշտօնը, յայտարարելով թէ Նհովայէն է որ կանչուած են իրենք այդ սուրբ կռիւին, երբեմն նկրտելով խոյս տալ այդքան տաժանելի գործէ մը, բայց միշտ վերստին տարուելով անոր՝ իբրեւ իրենց վրայ իշխող զօրութենէ մը: Ուրիշ ժողովուրդներ, անշուշտ, ունեցած են իմաստուններ, որոնք ընդնշմարած են բարձր ճշմարտութիւններ, եւ անոնց հաղորդ ըրած են հոյլ մը հետեւողներ. բայց ո՛ւր գտնել երեւում մը նըման այն չընդհատուող ոսկեղէն շղթային, որուն օղակներն են Իսրայէլեան Մարգարէները:

3. Բնութիւնը այն խօսքերուն, զորս մարգարեներ Նհովային կողմէն կը բերեն. — Աստուծոյ նկարագրին եւ մարդուն անոր հանդէպ ունեցած պարտականութիւններուն մասին բարոյական կամ կրօնական պարզ յայտարարութիւններ չեն, վերջապէս, որ պիտի կարենային բղխիլ բնական խելքի եւ խիղճի կանխահաս զարգացումէ մը՝ Իսրայէլի կեանքին մէջ: Յայտարարութիւններ են անոնք, որոնք կը պարզեն աստուածային ծրագիրներ՝ թէ՛ Իսրայէլի բախտին եւ պաշտօնին վերաբերմամբ, եւ թէ՛ վերաբերմամբ «օրերու վախճան»ին, այսինքն Աստուծոյ թագաւորութեան վերջնական հաստատումին, որ աշխարհի պատմութեան աստուածային կանխատեսութեամբ եւ կամքով տնօրինուած եղբն է: Իսրայէլ այն ժողովուրդն է, որուն միջոցաւ պիտի փառաւորուի Աստուած երկրի վրայ. աշխարհի բոլոր ընտանիքները անո՞վ պիտի օրհնուին. Սիոնի վրայ է որ ժողովուրդները պիտի գան փրկուել այն պատգամը, որուն ազդեցութեան տակ խաղաղութիւնը պիտի թագաւորէ անոնց մէջ: Միջոցը որով Իսրայէլ պիտի կատարէ այդ պաշտօնը, պիտի ըլլայ երեւ-

ումը իր ծոցէն ելած հրաշալի էակի մը, որուն անձին մէջ Նհովան պիտի տօնէ իր գահակալութիւնը երկրի վրայ. որ, հեղութեամբ եւ խոնարհութեամբ լցուած, պիտի փրկէ տկարները եւ պիտի պատժէ հպարտները. որուն երեւումը սարսափ պիտի տայ բազմաթիւ թագաւորներու եւ ժողովուրդներու, որ ինքն իսկ իր անձը պիտի ընծայէ քաւութեան զոհ իր ժողովուրդին մեղքին համար. որ, իր զոհէն վերջը, պիտի երկարածգէ դեռ իր կեանքը, այս աշխարհի վրայ պիտի յաջողեցնէ Աստուծոյ ծրագիրը, եւ իր արդարութեամբն ու բաւականութեամբը պիտի արդարացնէ շատերը: Իսրայէլի սահմանադրութեան հոմեմատ, անիկա իր անձին վրայ պիտի միացնէ երկու պաշտօններ, որոնք որոշապէս բաժնուած պէտք է մնային իրարմէ. զոհագործի եւ թագաւորի պաշտօնները. եւ սակայն Իսրայէլի նոյն այս ժողովուրդը, որմէ կ'ելլէ փրկութիւնը, յամառօրէն պիտի մերժէ իրմէ ելած փրկիչը, մինչդեռ աշխարհ ամբողջ պիտի ընդունի զայն. ո՞վ պիտի պնդէ թէ ասոնք ամէնքը բնական լոյսերէ ներշնչուած բարոյական եւ կրօնական պարզ նախազգացումներ են միայն: Աւելցնենք թէ անոնք որ այս պատգամները կը յայտարարեն, այդ յայտարարութիւնները կ'ընեն այն ներքին զիտակցութեամբ թէ ուղղակի Աստուծմէ կը բերեն զանոնք: Պէտք է միթէ որ կասկածէինք այդպիսի մարդոց անկեղծութեան վրայ: Նուիրումը, որով իրենց կեանքը կուտան իրենց պաշտօնին, եւ տառապանքները՝ զորս այդ նուիրումը կը պատճառէ իրենց, ի բաց կը մերժեն այդ մասին որ եւ է կասկած: Անոնց մարգարէութիւններուն կատարուած ըլլալու իրողութեան հանդէպ՝ ալ չզիմանար պատրանքի մը վարկածը:

4. Նոր ուխտի մը ազդարարութիւնը. — Իսրայէլեան կրօնը կը ներկայացնէ այն միակ երեւոյթը կրօնքի մը, որ, ինքզինքը յայտնուած նկատել տալով հանդերձ, կ'ազդարարէ սակայն իր ջնջումը, եւ իր տեղը աւելի հոգեւոր եւ աւելի փրկարար կրօնքի մը անցնիլը (Երեմ. ԼԱ. 31-34): Ս. Հոգիին յայտնադորձող ազդեցութիւնը միթէ պիտի կրնա՞ր աւելի ուշագրաւ նշանով մը երեւիլ:

5. Մարգարեական աշխատանքի յայտնաբերման կատարումն ի վր-ման ժամանակի. — Եհովայի ծանուցումը ներկայացուցիչը երևցած է. աշխարհ տե-սաւ կատարելապէս սուրբ էակը, որ առա-ջուց նկարագրուած էր. Աստուծոյ թա-գաւորութիւնը հիմնուեցաւ անոր արիւ-նազանգ զոհին վրայ. հեթանոս աշխարհը ընդունեց Եհովայի նոր օրէնքը զոր Իս-րայէլ իրեն փոխանցած էր: — Յիսուս ըսաւ. «Ի պտղոյ իւրմէ ճանաչի ծառ»: Յիսուսի սուրբ երևումը եւ անոր սիրոյն զորքը, Իսրայէլի պատմութեան վախճա-նին, բաւական պիտի ըլլային ցոյց տալու համար աստուածային ծագումը այն ծա-ռին որ այդ աստուածային պտուղը բերու:

Մեզի աշխատէ կ'երևի ուրեմն թէ վե-րն պարզուած երեք իմացումներուն մէջ տմենէն աւելի պատմութիւնն է որ կը վըճ-ռէ թէ Աստուած միջամտեց, զորքով եւ խօսքով յայտնեց ինքզինքը, ու Մ. Գիր-քը նոր յիշատակարանն է, որուն մէջ՝ իր կամքը՝ նշանակուած և պահուած են մար-դոց նկատմամբ իր տնօրինութիւնները, և այն յայտնութիւնները, որոնցմով աստի-ճանարար հասկնալի ըրած է իր զիտաու-րութիւնները:

Շարունակելի

Կ. Ա. Մ.

ԽՈՐՀԱՆՈՒՄԻ ԵՒ ԽՈՍԿ

Կ'արդիւն անոնք որ կը կոչուին. անոնք ո-րոնց հոգին ու ձախաշ առցուած են անոր խորհուրդով մը. անոնք որ բարձր ձախասարի մը դերուի գագաթն ի վեր կը մնացին. ան-ոնք որ կ'ընթանան մշակոն, փնտ մպասակի մը սիրահարած, զիշեր ու ցեղեկ, անդադար, աշխատեց անոնք ունենալով կամ սուր աշ-խատեց մը, կամ մեծ սիր մը. անոնք՝ որոնք բարի և սիրտ, որոնք լեցունք են օրերը. ան-ոնք և որ կ'արդիւն, Տէր, միւսները, ո՛ր ող-բայի են անոնք, վստակի ոչնչութիւնը իր տա-րաւ տաղանդով կ'արքեցնէ զիրենք, վստակի տակեկն ծանր թեք գոյ ըլլալն և առանց ապ-րելու: Անոնք, յիշուցան, այս երկրի վրայ անոնք աստուծոյ կը փաշտեն և որքան մոտ ճնշումը, ասանց խորհելու անոր վրայ:

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ ՀՐԷՒՑ ՔՈՎ

ՆՈՐ ԽՈՐՀԱՆՈՒՄԻ ԵՒ ԽՈՍԿ

Ընդհանրապէս այն կարծիքը կը տիրէ թէ Հրէից քով արգելուած են խաղաղ կեն-դանի էակներու պատկերները և թէ Մով-սիսական Օրէնքէն կու գայ այս արգելքը: Այս կարծիքը, սակայն, անհիմն է բոլո-րովին, ինչպէս կը հաստատեն վերջին տա-րիներս Պաղեստինի, Անդրորդանանի, Մի-ջագետքի ու Ափրիկէի մէջ կատարուած պեղումները:

Հարկ է ուրեմն յուշ ուսումնասիրու-թեան ենթարկել այս խնդիրը, որ աստուա-ծաբանական տեսակէտով ալ զուրկ չէ կա-րեորութենէ, քանի որ մեղադրուած է յա-ճախ Եկեղեցին՝ թէ ընդունելով պատկեր-ները, բռնաբարած է Հին Կտակարանի Օ-րէնքը ու անտեսած՝ հրէական նախնի ա-ւանդութիւնը:

Ի՞նչ է սակայն Մովսիսական Օրէնքի ոգին այս մասին: Երբ քննելու ըլլանք Հին Կտակարանի բնագիրները (Ելք Ի. 3-5, 23, ԼԻ. 17, Ղեւտ. ԻԶ. 1, երկ. Օր. Դ. 15-19, 23, 25), կը տեսնենք որ երկու ար-գելք կը պարունակեն անոնք. մէկը՝ չներ-կայացնել ոեւէ աստուածութիւն, նոյնիսկ Եհովան, նկարով կամ քանդակով, և միւսը՝ չպատկերացնել ոեւէ արարած՝ անոր երկր-պագելու մպասակով: Ու պատմական այն պարագաները, որոնք ծնունդ տուած են այս արգելքին, և Եհովայի նպատակը այս մասին, չեն կրնար այլափոխել Սուրբ Գիր-քի բնագիրին իմաստը: Արգելքին նպա-տակը այն էր՝ որ ընտրեալ ժողովուրդը իր զբոսի ազգերուն նման անձնատուր չըլլար կռապաշտութեան:

Ու իսկապէս եթէ աղէկ ուսումնասի-րուի Հին Կտակարանը՝ պիտի տեսնուի որ երբեք դոյութիւն չէ ունեցած ընդհանուր արգելք մը պատկերներու դէմ: Աստուած ինք հրամայեց Մովսէսին՝ քերովէներ զե-տեղել Ուխտի Տապանակին վերեւ ու պատ-կերացնել նաեւ զանոնք Վկայութեան Խո-րանի որմակալներուն և Արքութիւն Արքոցի մուտքը ծածկող վարդապետին վրայ: Նոյն-պէս Աստուծոյ հրամանով էր որ Մովսէս

պղինձէ օձը բարձրացուց տնապատին մէջ։ Սողոմոն վայտաքանդակ ու ասեղնագործ քերովրէներ շինել տուաւ իր կառուցած Տաճարին զանազան տեղերը, նաեւ տասներկու պղինձէ ցուլեր, որոնց վրայ հաստատուած էր Պղինձի Ծով կոչուած աւազանը։ Առիւծներ ներկայացուած էին դարձեալ Տաճարի առաստաղներուն վրայ, ինչպէս նաեւ արքայական պալատին մէջ։

Եկեղեցւոյ հայրերը զիտել կու տան թէ Սուրբ Դիրքը չէ գատապարտած բնաւ այս կարգի զարդանկարները։

Հին կտակարանի այս ուսումնասիրութենէն յայտնի կ'երևի՝ թէ պատկերները կամ դրօշկախներն ու ձուլածոները արգիլուած էին այն պարագային՝ երբ պաշտամունքի առարկայ կ'ըլլային անոնք, ինչպէս պղինձէ այն օձը զոր եղեկիւս ստիպուեցաւ խորտակել, վասնզի աստուածային պատկերներ կ'ընծայէին անոր Հրեաները։

Գործնականին մէջ, սակայն, պատկերները ունէ զեր ունեցած չեն թուր Իսրայէլի կեանքին մէջ. թողունք որ նկարչութիւնը յոյժ նախնական վիճակի մէջ կը գտնուէր հին Հրէից քով։

Զարմանալի չէ ուրիմ որ թշնամական ձգտում մը կամաց կամաց երևան ելաւ ամէն կարգի կենդանի արարածներու պատկերներուն հանդէպ, որոնք կըրնային պաշտամունքի առարկայ դառնալ, մանաւանդ այնպիսի առեւտներ՝ երբ Իսրայէլացիք ստիպուած էին պաշտպանուիլ զրացի ազգերու ազդեցութեանց դէմ, որոնց քով զրեթէ միմիայն բազմաստուածութեան նուիրուած էին արհեստներն ու գեղարուեստը։

Հակառակ Հրեաներու կողմէ մերթ ընդ մերթ տրուած այս սեղմիչ մեկնութեան՝ քրիստոնեայ գրողներ, ընդհանրապէս, պատկերներու դէմ ունէ արդելք չգտան Օրէնքի բնագիրին մէջ ու լայնախոհ մեկնութիւն մը ընդգրկեցին այս մասին, մերժելով անշուշտ այնպիսի պատկերներ որոնք ունէին կապալաւորական բնոյթ։

Այդ գրողներու կարգին են Տերտուղիանոս, Եւսեբիոս Կեսարացի, Յովհաննէս Դամասկացի և շատ մը ուրիշ պատկերներու պաշտպան հեղինակներ։ Յիշենք նաեւ Լնդզէմ Պատկերամարտից Եօթներորդ կոչուած ժողովը։ Այսպէս ամենէն հեղի-

նակաւոր մեկնիչները կը հերքեն այն յաժառ ու ընդհանրացած կարծիքը՝ թէ Մովսիսական Օրէնքով բացարձակապէս արգիլուած են ամէն կարգի պատկերներ։

Եւ սակայն Քրիստոսի ժամանակ, Պատկերներ մէջ, այն ընդհանուր համոզումը կը տրեւէր՝ թէ արգիլուած են ընդմիշտ մարդոց կամ կենդանեաց պատկերները, նոյն իսկ պարզ զարդանկարներ, ոչ միայն Տաճարին և ժողովարաններու՝ այլ նաեւ մասնաւոր տուններու և գերեզմաններու մէջ։ Այս առիթով էր որ մէկէ աւելի ապստամբութիւններ ծագեցան Երուսաղէմի մէջ, վասնզի Հերովդէս և հռոմայեցի դատաւորներ արհամարհած էին ժողովուրդի զգացումները։ Հրէական մեծ ապստամբութեան առաջին օրերուն ալ Յովսեպոս, որ կառավարչէն էր Դալիւսայի, հրամայեց Տիրերիոյ Հրեաներուն՝ չկործանել Հերովդէս Չորրորդապետի շինած պալատը, որ, հակառակ Օրէնքի արգելքին, զարդարուած էր կենդանիներու պատկերներով ։

Եզրպտոսի, ինչպէս նաեւ Պաղեստինի, Հրեաներուն մէջ այն կարծիքը կը տրեւէր այն ատեն՝ թէ Մովսիսական Օրէնքով պատկեր կամ արձան կարելի չէ ունենալ հրեայ հասարակութեան մէջ։

Հրէից պատկերներու հանդէպ այս խորշումը ծանօթ էր նաեւ հեթանոս հեղինակներու, որոնց կարգին է Տակիտոս։ Եւ սակայն Պաղեստինի Փարիսեցիներու այս բնախնդիր նախանձախնդրութեան դէմ գոյութիւն ունէր աւելի լայնախոհ կարծիք մը որ ճշդիւ կը համապատասխանէր Օրէնքի ոգիին ու տալին։ Անվաւերական զրբերը, որոնք շատ տարածուած էին Հրէից մէջ, բացի կռուքերու արգելքէն չէին ճանչնար ուրիշ ունէ արգելք։ Ոչ միայն Հերովդէսներու արքունիքին մէջ, այլ անոնցմէ առաջ ալ՝ Ասմոնեան իշխաններու քով ակունջայտնի աղատամտութիւն մը կը տրեւէր պատկերներու վերաբերմամբ։ Եւ նախկին հռոմէական կայսրութեան զանազան երկիրներու՝ մասնաւորապէս Պաղեստինի մէջ վերջին տարիներս կատարուած պեղումները ցոյց կու տան՝ թէ ոչ միայն Սփիւռքին մէջ, ուր կրնային գեր ունենալ հեթանոսական ազդեցութիւններ, այլ նոյնիսկ Հրէից նշանաւորական հայրերի քով մէջ բարեխնդրուած էին զաղափարները այս մասին։

Կենդանի էակներու պատկերներ — ազաւնի, սիրամարդ, դանազան թռչուններ, խոյ և ցուլ — կը գտնուին Հոռմի գետնազամբաններուն, զոր օրինակ՝ Ապպեան ճանապարհի հրէական մեծ գետնազամբանին, Նոմենտանայի, Մոնտեմիլերդէի և Ապպիա-Պիզնատելլիի գետնազամբաններուն մէջ, որոնց սկզբնաւորութիւնը պէտք է տանի մինչև առաջին դարը մեր թուականին:

Երկրորդ դարու վերջերը ու երրորդ դարուն շինուած Գալլիւսայի սինակոկները, որոնցմէ քսանի չափ ծանօթ են ներկայիս, իրենց քանդակազարդերուն մէջ ունին արծիւ և զանազան թռչուններ, զլիփին, յուշկապարիկ և ձիաձուկ, պատկազարդ դիցանոյններ, մարդկային կերպարանքներ, այգեկութքի տեսարաններ և Զոդիակոսի կենդանակերպերը:

Երրորդ դարուն կոմ աւելի ճիշդ 245-256 տարիներուն շինուած են Դուրա-Եւրոպոսի սինակոկի որմանկարները, որոնք կը ներկայացնեն աստուածաշնչական տեսարաններ — Մոլխէս, Անկէզ մորենին, Եղիպտոսէ ելքը, Կարմիր Մովէ անցքը և եգիպտական բանակին բնաջնջումը, Յակորի տեսիլը, Ահարոնի օծումը, Ռիստի Տապանակի այլեւայլ տեսարանները, Եղիայի հրաշագործութիւնը Կարմիզոսի վերայ, Եգեկիէլի տեսիլը:

Ափրիկէի և Պաղեստինի մէջ կը զբոսնուին չորրորդ դարէն մեծ խճանկարներ որոնք սինակոկներու յատակը կը զարդարէին: Համման-Լիֆի մէջ՝ Կարկեղոնի մօտերը՝ նկարուած կայ մեծ թիւ մը կենդանիներու: Նման նկարներ, առաւելապէս մարդկային կերպարանքով, կ'երևին հրէական գետնազամբաններու մէջ՝ Դամարտի մօտ: Պաղեստինի մէջ, մանաւանդ, խճանկարները զարդարուած են աստուածաշնչական տեսարաններ ներկայացընող մեծամեծ պատկերներով, ինչպէս՝ Զբրհեղեղէն վերջ ելքը Տապանէն՝ ի ճարաշ, Դանիէլ առիւծներու զուրին մէջ՝ ի Նաուրա, Իսահակի զոհը՝ ի Պէյթ-Ալիա: Վերջին երկու սինակոկներուն մէջ զլիսաւորաբար ներկայացուած են Արեգական կառքը, Զոդիակոսի տասներկու նշանները և Զորս եղանակները:

Իրականին մէջ՝ որքան Հրեաները չէին խորշեր կենդանի արարածներու պատկեր-

ներէ՝ այնքան ռարբիններն ալ կը մեղմացընէին այդ մասին իրենց սկզբունքները: Միշնայի վարդապետները և Թաւմուսի ուսուցիչները երթալով կը նուագեցնէին առաջին դարու Փարիսեցիներու խառութիւնը, ու բացի մարդկային էակներու պատկերներէն՝ կ'ընդունէին միւս շնչաւորներու պատկերները, բաւական էր որ չունենային անոնք ունէ կռապաշտական բնոյթ, և միջին դարուն՝ Մայմոնիդ կ'օրինադրէր այսպէս. «Կարելի է ներկայացնել, նոյն իսկ բարձրաքանդակ, կենդանիներու ու ամէն տեսակ շնչաւոր էակներու պատկերներ, բացի մարդկային պատկերներէ»:

Այսպէս ռարբիններու ուսուցման մէջ շատ մը տարուբեր կարծիքներ երևան եկան պատկերներու վերաբերմամբ: Ուստի կարելի չէ պնդել թէ հրէական աւանդութիւնը բացարձակ արգելք կը դէ անոնց դէմ:

Հինգերորդ դարու վերջերը և վեցերորդի ընթացքին էր որ հրէականութեան մէջ պատկերամարտ շարժում մը առաջ եկաւ, շարժում՝ որ յանդեցաւ Գալլիւսայի սինակոկներու մէջի կենդանի էակներու, մարդոց և անասնոց, բոլոր պատկերներու ջնջումին: Այս դարու Հրէից պատկերամարտ մոլեղնութեան մէջ պէտք է փնտռել նաև առաջին պատճառը քրիստոնէից կողմէ պատկերներու դէմ յարուցուած հալածանքին: Հրեաներ եղան դարձեալ որ մղեցին նախ մահմետական իշխանները և յետոյ Լուսն Իսաւրացի կայսրը ջնջելու բոլոր պատկերները քրիստոնէական եկեղեցիներէն:

Այսպէս վերջին քանի մը տասնեակ տարիներու մէջ կատարուած յոյժ շահեկան պեղումները ճշգրտեցին Եկեղեցիին դիրքը պատկերներու խնդրին և ուրիշ կարգ մը պատմական ու աստուածաբանական խնդիրներու մէջ: Եկեղեցիին ընդունելով պատկերները՝ հետեւողական եղած է միշտ ու չէ շեղած բնաւ նախնի աւանդութեան գիծէն և Սուրբ Դրոց ճշգրիտ հասկըցողութենէն, բան մը՝ զոր կը հաստատեն վերև յիշուած հնագիտական պեղումները:

Հայացուց՝ Մ. Ն. Ն.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ա Ղ Օ Թ Ք

Տէր, պահէ՛ տունն այն ուր
Քու սուրբ սէրդ, իբրեւ հուր,
Սիրտեռու բուրվառին
Կ'այրի ծոցը լըռին:

Փրկէ՛, տէր, նաւն այն ուր,
Հովերէն անաւոր
Կը կոծուի գիրկն աղի
Ծովերուն կասաղի:

Լոյսիդ նրազը անեւ՛ջ
Լինի այն խիղճին մէջ,
Ուր հաւաստն, յոյսն ու սէր
Ունին կեանք մ'եռուզեռ:

Օրհնէ՛, տէր, սեղանն այն՝
Ուր, խաղաղ ու անձայն,
Կը բաշխէ հաց մ'անգին՝
Ձեռն արդա՛ր վաստակին:

Երուսաղէմ

ԱՐՏՈՅՏ

ԱՅՍ ՀԱՅԵԼԻՆ ԱՆՍԱՀՄԱՆ

Այս հայելին անսահման, գիշերին դէմ հոգիիդ՝
Ու զոգաւոր խորութեամբ, ուր տեսիլները կ'անցնին,
Եթէ միայն ցոլացնէր գիծի մը պարը վրնիս,
Եթէ միայն բուրնկէր ոսկի ջահովը լուսնին,

Տժգոյն ձեռքերդ ի՛նչ գաղտնի հրապումներով՝ իր ձեռին
Մէջ տարփօրէն լուսաւոր կեանքին երազն անպատում
Ու ցաւասանջ կարօտով պիտի նորէն զսնէին,
Տժգոյն ձեռքերդ բարի զոր մարմնեցիր լոյսով դուն:

Բայց հայելին ու գիշերը հոգիիդ, երկուքն ալ,
Դէմքերու պէս անժամօք ու անհաղորդ իբարու,
Այս միջոցին լուռ խորհուրդը չեն կրնար հասկնալ,

Մինչեւ որ լոյսը ծաթի, կախարդավառ այցելու,
Ու ձայնին մէջ դուն լրսես որ հին անուն մը կու լայ
Կանչող այս երգն աստուածի մը սրտին պէս բխրեղեայ...

Դան/րէ

ԱՐՍԷՆ ԵՐԿՍԹ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՂԲԱՏԻ ԴՊՐՈՑԻ ՄԻ ԳԼՈՒԽ ԳՈՐԾՈՑ

(ԴԵՏԱՇԷՆԻ ԱԻԵՏԱՐԱՆԸ)

Վերևի պատկերի, տաս սանտիմետր մեծությամբ, հանդերձանքը փոքր լինչ տարրեր է նախընթացից. գլխարկն այստեղ պարսկական, բարձր արագչինի ձև ունի. ներքևի մասում գէպի դուրս ծալուած, բայց ոչ բոլորածեւ և հաւասար, այլ կողքերն աւելի բարձր, համեմատաբար. միջին մասը վեր է բարձրանում գմբեթածեւ, բայց բոլորակ վերջաւորութեամբ, զաղաթին թեթեւ դարդ կամ փունջ կրելով: Վեր բարձրացող մասը երկու կտորից է կարուած, կանաչ վերան սև բծերով և զորշ կարմրաւուն, որոշուած միմեանցից մի սև երիզով. ներքևի ծալուած մասն էլ կանաչ է, սևով եզերուած: Սրտ մագերը սև են, դարձեալ յետևի կողմից սև ժապուէնով կապուած, որի ծայրերն ուսերի վրայից իջնում են գէպի կուրծքը: Սա ևս անմարուս պատանի է: Վերնաղգեստ նոյն երկար պարկզօտն է, սրանը մինչև ուղքները հասնող, արմաւենիկը յիշեցնող ծաղիկներով կամ դարդով կամիր ֆոնի վերայ, գօտեւորած: Գօտուց բարձր մասը բացուածք ունի կրծքի վերայ, բացուածքի եզրները ուսերին և կրծքին զարդարուն, կանաչ կտորով, որ կարող է և տսեղնեզործութիւն լինել, աւելի հասարակ: Սա ևս թեւերի վերայ տսեղնեզործ ժապուէն ունի: Զախը կողքին դրած, բռնած ունի դարձեալ զարդարուն սրբիչ, առանց ծոպերի, իսկ աջով բռնել է մի կանթով ջրաման, ծայրը սուր և թեքուած լիւլէյին, փորը զարդարուն, իսկ ներքևի մասում ուղքով: Անկրունկ և կարմիր կօշիկներ թաթերն են միայն երևում:

9 ա. Խորանը փոքրիկ փոփոխակներով, գրեթէ, նոյն կազմութիւնն ունի, ինչ որ 8 բ., տարրեր են գերանների զարդարանքները, արտաքին սիւնների խարխիւները ձևով նոյն, միայն չորս աստիճաններով հեղանակէ նկատուած է վերին մասում և

բոլորակով օղտուրուած, իսկ ձախտի արտաքին զարդի կողմից երկու գեղեցիկ թրուչուններ կտցահարում են գէպի գետինը: Արտաքին լուսանցքի գերանների վերայ կանգնած են երկու վեղարաւորներ, համապատասխան 8 բ.-ի երկու ֆիգուրներին: Վերևի վեղարաւորը, 8 սմ. մեծութեամբ, հագել է մինչև ոտները հասնող կապոյտ կապայ կամ ներքնաղգեստ և վերան ձգել շերտաւոր փիւրն, որ առաջի մասում հասնում է մինչև ծնկներից ցած: Ներքնաղգեստի թեւերը վերջանում են երկուսուրուած նեղ թեղանիքով: Դէմքը տարաբաղտարար եղծուած է, բայց նկատելի աչքերն ու գիմաղծերը. ունի կարճ, սևից գորշին անցնող միրուք. դէմքն ուղղուած է գէպի աջ: Սրածայր, հայկական վեղարը գլխի հետ առնուած է սևով բոլորուած նիւրուսի մէջ, որի ոսկու հետքը միայն նկատելի, իսկ հիմքը կամ աստուղ գեղնաւուն, ձուի շաղախով: Աջ ձեռքին ընդունած է պարզ, ոչ օձազուլս, հովուական գաւազան, գլխի թեւերը գէպի ցած խոնարհած: Գաւազանի ներքևի մասը սրածայր է, խնձորով, մետաղից: Զախ ձեռքում, որ չի երևում, թաշկինակով բռնել է կարմիր և պարզ կազմով աւետարան, շուրջը սև զծով եզերուած, կաշին էլ զծերով շերտաւորուած: Թաշկինակի տակից, վեղարաւորի կապոյտ ներքնաղգեստի վերայով, առաջից, ցած են իջնում, երկու ծոպերով վերջացող չուանածեւեր. արդէօք հիւսուած գօտու վերջաւորութիւններն են. նոյնն ունի և միւս վեղարաւորը: Ուղքերին կարմիր և անկրունկ կօշիկներ ունի, ոտի թաթերն են միայն երևում: Լուսանցքում կողքից գրուած է «Հայր եղբայրիկ առաջնորդ սբ. ուխտիս(?) յիշ. . . »:

Ներքևի գերանի վերայ կանգնած վեղարաւորը, տաս սանտիմետր մեծութեամբ, նկարուած է մարդկական դէմքով. հագել

է նոյնպէս երկար, մինչև ոտքի թաթկը հասնող, բայց կրնեմսնազոյն ներքնազգեստ-կապայ. վերան ձգել է կոպոյտ փրփոն, առաջը բաց. աջում բռնել է երկարակոթ խաչ, ներքե մասում խնձորով. թեկերի, դէպի ծայրերը լայնացող անկիւններում մի մի գնդակ: Ձախ ձեռքում, դարձեալ թաշկինակով բռնել է կարմիր կազմով աւետարան: Պարանոցի տակ երեսում է սպիտակ շապկի օձիքը, ինչպէս և եղբայրիկի նկարի մէջ: Դէմքը, խաչը բռնած ձեռքը շատ կանոնաւոր, հասակը համաչափ, ինչպէս Մարգարէ նկարչի միւս պատկերները, որոնց մասին խօսք կ'ըլինի: Այս վեղարաւորն էլ ունի կարճ, երկճիւղ միտուք, նուրբ բխեր, բերանը եղբերուած կարմիր և կանոնաւոր շրթունքներով, այտերը բնական, կեղբունը քիչ կարմրաւուն, գեղեցիկ և աղեղ յօնքերով: Վեղարը, զլուխը պարանոցի հետ առնուած է լուսոյ բոլորակ պսակի մէջ, եղբերուած սեւ գծով, յատակը դեղին, օսկեփոշին թափած, գույն է և բոլորովին առանց օսկու, միայն ձուր գեղնուցով: Կողքից զրուած տողից կարդացուած է «կազմիչ սորին եւ հայր . . . ի սմին յիշեալիք»:

10 բ — 11 ա խորանները, 20,8 × 18,5 սմ. մեծութեամբ, հաստատուած են երեք երեք սխների վերայ. առաջին յատակ կազմող գերանի վերայ զրուած է «հօգի սր. Աճ զթայ ի հօգին Իպատասին ծառայի . . . քո?»): Սխների կազմութիւնն ու զարդարանքները նման վերելի նկարագրութեան փոփոխակներով. նրանց վերելի գերանի վերան սպիտակագեղով զրուած է. «տր. (մի քիչ փշացած) Աճ զթայ ի հօգի Ռիմանոսին ծառայի քո ամէն (վերջին բառը կիսով չափ եղծուած)»: Սխների վերան հաստատուած է քառակիւնի խորանը, կողքերի շրջանակները արմաւենիկի զարդերով, իսկ վերելում կապոյտի վերայ սպիտակագեղով զրուած է. «տր. Աճ ողորմեա Առաքել . . . (ի ամէն?)»: Խորանի ներքեի մասն են կազմում կիսաշրջաններէ կազմուած զոյգ լիւնեաներ, որոնց զլսին մի երրորդը երեքքառորդական բոլորակով: Վերելի անկիւններում ներսից՝ մի մի հիւսկէն վարդեակ, իսկ սրանց և լիւնեաների մէջ մի մի եռատերեւ, հպման տեղում կարմիր գնդակ, և առնուած յօ-

ղունների բոլորակի մէջ. երեքքառորդական լիւնեաի կեղբունում դարձեալ մի վարդեակ արմաւենիկի և յօղունների հիւսկէն զարդերով: Լիւնեաների կամարների տակ զրուած է. «Կանոն Բ: յորս երեքն», միւսում եւս՝ «Կանոն Բ. յորս երեքն»: Արտաքին լուսանցքում երկբուն, կանաչ նունենու երկու կողմից մի մի արագիլ փաթաթել են պարանոցները ձաւին. ոտներն ու կտուցները կարմիր, փետուրները կապոյտ սպիտակով գծաւորուած: Սխների զլսի տախտակի վերայ, արտաքին լուսանցքում կանգնած է ոճաւորած մի սրամարդ, պոչը խիստ վեր ջցած և ծայրից նունանման զարդ կախուած. ոտքերը, կտուցը և զլսի զարդը կարմիր, իսկ փետուրները կապոյտ, սպիտակ և մոյգ մանուշակազոյն գծերով: Ծակատի արտաքին զարդը բուսական է, որին դարձած են մի մի աղաւնի, իսկ անկիւններում եռատերեւ յիշեցնող բուսական զարդով:

11 բ. Ձեակերպութեամբ նման 10 բ-ին, սխների զարդարի փոքրիկ փոփոխութեամբ: Սխների զլսի գերանի վերայ զրուած է. «Աճ իմ Յս. ողորմեա մեղուցեալ ողորոյս ամէն». ճակատի տախտակի վերայ. «Տր. Յս. ողորմեա Սա. . . (հակա, փշացած)»: Արտաքին լուսանցքի նունենին ոճաւորած արագիլներով և սրամարդով նման նախընթացին: Ծակատին իրար զլմացի երկու թռչունները զլուխները յետ են դարձրել, պարանոցներին էլ կարմիր մանեակ ունին:

12 բ — 13 ա. Գեղարուեստական նոր մօտիւններ չեն տալիս, այլ տարբեր ձեակերպութիւններ և գասաւորութիւններ են միայն նախընթաց մօտիւնների: Արտաքին լուսանցքում 12 բ. մի ձիթենի ունի, որին փաթաթուել է բերանը բաց և եղջիւրաւոր մի օձ: Իսկ վերին տախտակի վերայ կանգնած է մի ոտքով, միւսը վեր բարձրացած, պարիկ՝ մարդկային զլսով և թռչունի մարմնով. պոչը ոճաւորած, զլսին սրածայր, բարձր զլսարկ, ներքեի մասը դէպի դուրս ծալուած բոլորածէ: Ծակատին զրսից՝ կեղբունում՝ արմաւենիկից և եռատերեւից կազմուած մի զարդ, որից նունենու ճիւղերը տարածուած են աջ և ձախ և երկու կաքաններ կտցահարում են նրանց:

13 բ-ի արտաքին լուսանցքում, ներ-

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԽԻՐՊԷԴ ՖԱՅԼԻ (Pella) ՎԱՆՔԻՆ,

ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԳԵՐԵՋՄԱՆԱՏԱՆ

ՆՈՐԱԳԻՏ ԱԻԵՐԱԿՆԵՐԸ

(Ե. ԿԱՄ Զ. ԴԱՐ)

(Շար. «Սիոն» 1934 էջ 114 էջ եւ վերջ)

Դ. ՇԷՆՔԵՐԸ

Շէնքերը՝ որոնց նպատակին և յատկազորման միջև և հիմակ ծանոթացած ենք ստիպալիք են և շատ գէշ պահպանուած։ Անոնց ամենէն կարեւորն է Պաղիլիքան։ Այս եկեղեցին՝ Շուամքէրի Pella-ին մէջ, ունի յատկապէս մէկ քանի սխալներ։ Ասոր պատճառն է հաւանաբար փլած պատերուն չեղձակոյտը որ այն ատեն արգելք կ'ըլլար. բայց գիւղացիները լաւ կերպով մաքրեցին և յատկազորման յայտնի եղած է։ Եկեղեցին եռաթեւ Պաղիլիքա մ'է երեք կողակներով. կը պարունակէ երեք զոներ արեւմտեան ծայրը և հաւանաբար հիւսիսային և հարաւային իւրաքանչիւր կողմերը երկու, թէ և միայն այս երկուքի մասին ստոյգ հետքեր մնացած են։ Ստուգիւ չորրորդ հիւսիսային թեւ չկայ, ինչպէս ցոյց կուտայ Շուամքէրի յատկազորման։ Անոր կողմէ ցոյց տրուած արեւմտեան գաւիթին հետքը գտնուած չէ։ Շէնքին հարաւ կայ երկար ուղղանկիւն գաւիթ մը՝ մտած արեւելքէն և արեւմուտքէն, հարաւին վրայ

գոնէ մէկ զուռով։ Ասոր հարաւը կայ ուրիշ երկար սենեակ մը արեւելեան ծայրը կողակով մը, որուն արեւմտեան պատը անյայտացած է։ Պատը բաժնելով այս երկու սենեակները կ'երկարին դէպի արեւմուտք արտաքոյ քան եկեղեցոյ արեւմտեան պատը և ունի զուռ մը այս երկու բութեան վրայ. անստոյգ է թէ այս պատը որքա՞ն հեռու դէպի արեւմուտք չարունակուած է։ Բուն եկեղեցին բաժնուած է թեւերու սիւնաշարքով, հարաւային սալայատակին հիմքէն մասամբ տեսնելի և սիւնաշարքին սիւներէն երկուքին զիրքը և հիւսիսային սիւնաշարքին սիւնին միայն զիրքը կարելի կ'ըլլայ զանազանել։

Եկեղեցին ունի մէկ արեւմտեան և մէկ հիւսիսային գաւիթ, որուն արեւմտեանը խիստ կարեւոր է։ Ան մտած է լայն զուռով արեւմտեան պատին մէջ և հաւանաբար չըջապատուած է սիւնաշարքով. բայց այս որոշ չէ։ Հիւսիսային գաւիթը անկանոն ձեւով է և չըջապատը ամբողջութեամբ հետեւելի չէ. հարաւ արեւմտեան անկիւնը կայ լայն փոս մը, ձեւով ուղղանկիւն, որուն նպատակը անորոշ է. լեցուն է ինկած քարերով։

Շէնքերուն որմադրութիւնը լաւ է, քարերը քառակուսի և լայն, չաղախը կատարելապէս թափած, հաւանաբար անձրեւէն։ Խոյակները բիւզանդական ձեւով և պատուանդանները Աղղիկեան։ Շէնքը արագորէն քանդուած է, վասնզի շատ է մօտ գիւղին և յարմարագոյն քարահանք մը։ Հետաքրքրական պիտի ըլլայ հիւսիսային գաւիթի փոսին նպատակը զիտնալ և յատկազորման հաւանաբար պիտի ամբողջանայ քիչ մը աւելի ուշադրութեամբ։ Եկեղեցին բիւզանդական շրջանի թուականին կը վերաբերի, հաւանաբար Ե. կամ Զ. դարուն։

Թատրոնը ճշգորէն հաստատուած կը թուի Հովտին ծայրը փոքր աղբիւրին մօտ, Խիրպէղի հարաւային արեւելեան անկեան ստորոտը։ Ան քանդուած կը թուի, վասնզի գործնականապէս անճանաչելի է. իրօք մենք չենք կրնար ճանչնալ մինչև որ յատկազորման չտեսնենք. այսինքն այն ատեն՝ երբ տղայ մը գաւազանով կը հետեւի պատին գծին և կը շինէ կոր գիծ մը, և յայտնի կ'ըլլայ որ ասոնք փոքր թատ-

քերից՝ մի թուռնի կտցից կախուած է բուրվառած անոթ, որ երեւան է գալիս հայ հնագոյն և զուտ արեւելեան ծագում ունեցող աւետարանների մէջ. վերևի տախտակի վերայ դրուած է եռոտանի աշտանակ, հաստ և վառուող մոմով։ Ծակատին նոնենու ճիւղերը փոռուած են աջ և ձախ, որ կացահարում են մի մի կաքաւ։

ԴԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ

(Շարունակելի)

բոնի մը մնացորդներն են: Իր հարաւային երեսը կը նայի Հովտին վրայ Թեււ — էւ — Հիւսնի ստորոտը: Թատերաբեմը տմբողջութեամբ անյայտացած է: Պատին թանձրութեան մէջէն անցք մը կը տանի կիսաշրջանակին շուրջը: Տեղւոյն ստորերկրեայ շինուածքները միայն տեսանկիւնն: Կախող կրաքարէ և լայն քարերէ շինուած են, շատ գէշ չաղախով: Որմաղրութեան բարձրութիւնը կը մնայ երկու մեղր: Կը թուի թէ կործանուած է բիւզանդական շրջանին և շէնքին մէկ տնկիւնը դոր Շուսաքէր տաճար կ'անուանէ, հաստատուած է թատրոնին շրջապատին վրայ: Շուսաքէրի կողմէն տաճար կոչուած մասին յատակադիւր չէ պատրաստուած: Դիրքը հարթ հաւասար տաճարի մ'է հիւսիսային արեւմուտքի և արեւելքի վրայ շրջապատուած բարձր հողերով, ստուար պատեր հարաւի կողմէն կը բռնեն տաճարին: Սիւնադարձ տեսակ մը կամարակապ սրահի աստիճաններով արեւմուտքէն կարելի է մօտենալ, անկէ ալ փոքրիկ շէնք մը որ ուղղանկիւն է և ամբողջութեամբ անյայտացած է. անոր հարաւային կողմը կայ տեսակ մը նեղ դաւիթ: Սիւնները առատօքէն ցան ու ցիր եղած են, մասնաւորապէս տեղւոյն արեւմտեան ծայրը. 100էն 45 սմ. տրամագիծով շարուած են. խոյակները ցանկաւ և կորնթական են, սիւններն այնքան իրար խառնուած են որ զըմուռ է որոշել խոյակները՝ որ պիտի յարմարին լայնկեկ սիւններուն: Երկու տարբեր ձեւերու սիւնի ստորեզրներ (plinth) զտնուած են և երկու լաւ քանդակուած և լաւ պահպանուած զնոցներ (censoles): Հոն կան նաև քանի մը բորբոսած կամարաքարեր, հաւանաբար արեւմտեան փոքր մուտքի կամարէն: Թէպէտև հոն որոշ ըստուգութիւն մը չկայ, շէնքը եկեղեցիի գործածութեան համար փոխուած հեթանոսական շէնքի մը ընդհանուր տպաւորութիւնը կուտայ. քանի մը փլատակներու վրայ Շուսաքէրի դտած a և w խորհրդանշանները թերեւս կրնան տպացոյց ներկատուիլ: Հիւսիսային կողմը կան լայնկեկ սիւններ՝ որ բանի մը չեն յարմարիր, գուցէ անոնք հեթանոսական շէնքին մասերն են, և մաս չեն կազմած եկեղեցիին: Կաւեր կը շէնքերուն վերջիները Խրպէզի վը-

րայ նայող վատիւ — էւ — Թանթուրի հիւսիսային կողմին բլուրներու զառիւլայրին վըրայ բարձրօրէն թառած են: Կը թուի թէ անոնք ունին վանական շէնքերու բազմամասնութիւն: Շրջապատուած են անոնք պատերով և երկու որոշ շէնքեր կան, որոնց մին է եկեղեցի մը: Շատ գէշ կերպով քանդուած է աս, — և որմաղրութիւնն ոչ ուրեք երկու քարաշարէն աւելի բարձրութիւն ունի: Հոն նշաններ կան, եռակողակեանի մը արեւելեան ծայրին վրայ. կան հոն նաև երեք զուռներ արեւմտեան կողմը, և զուռ մ'ալ հիւսիս: Արեւմտեան ծայրին վրայ, բայց միայն դիմացի կեղբոնական զուռը ուղղանկիւն կամարակապ սրահ մ'է, սիւններով շրջապատուած: Թեւերը բամբուած են սիւնաշարքերով, որոնցմէ մնացած հետքն է միայն հիւսիսային սիւնաշարքին ծայրի արեւմտեան կողմի նմոյշը. ասիկա տափարակ քառակուսի սիւն մ'է, որուն կորնթական խոյակը մինչև հիմակ կեցած է հոն: Խոյակները ամէնքն ալ կորնթական ձեւ ունին, և կը թուին աւելի հին քան լայն ընդարձակ պաղիլիքայինները. բայց եռակողակեան արեւելքի ծայրը նկատուած է աւելի յետին դարու զարգացում, այսինքն յետկոստանդինեան: Այս եկեղեցիին կամարակապ սրահը անսովոր զիրք մը ունի, և գուցէ ո՛ր և է զիտնական չկրնայ աւելի ճշգրտէն թուական որոշել: Հիւսիսային պատին դրան բարաւորները և կեղբոնական արեւմտեան զուռը մինչև հիմա կը մնան զրանդիններուն մօտ — մին լուսանկարուած է Շուսաքէրի կողմէն (տե՛ս A-bila-Pella և հիւսիսային Աճլուն, էջ 56): Հոն գոյութիւն չունի խաչակրաց զորքը:

Շէնքերու բաղկացութեան կողմի երկրորդ շէնքը կը մնայ եկեղեցիին հիւսիսային արեւելքը բլուրէն քիչ մը բարձր: Արեւմուտքի կողմէն անոր կրնանք մօտենալ սանդուղի խոյանքով մը. երկու մնացորդներուն զագաթը: Հոն կը գտնուի արեւմտեան դաւիթ մը սիւններու ընդարձակ զոյգ մը, ունի երեք զուռներ: Ասիկա բամբուած է երկայնատարած պատերով՝ երեք սենեակներու միջև: Որմաղրութիւնը լաւ չէ, և պատերն ալ բարակ են: Արեւելեան պատը ամբողջապէս քանդուած է:

Շէնքերու բաղկացութեան շուրջը մը-

նացած աւերակներուն մէջ կայ սեղանի քարի մը կտորը և ճերմակ մարմարի սիւնի մը բունը: Արարական արդի շինուածք մը կը մթնցնէ եկեղեցիին կամարակապ սրբահին հիւսիսային արեւելեան անկիւնը:

Հոն ամբողջութեան դիրքին վրայ ուրիշ չէնքեր չկան որոնց յատակագիծը շինել կարելի ըլլայ առանց նախնական մաքրութեան, բայց քանի մը դիրքեր արժանի են ծանօթագրութեան:

Թեյլ-էլ-Հիւսնի չէնքերը բազմաթիւ են. ամէն կողմ կան դարաստափի պատեր, և զագաթին վրայ ալ կը գտնուին զանազան կործանուած պատեր: Խոշոր մնացորդները հարաւային կողմը կը գտնուին, և աւելի մասնաւորապէս արեւմտեան կողմից Գառիվայրին վրայ, ուր Գառիվայրը նուազ սեպագծեւ է քան միւս երեք կողմերը: Ասոնք կը թուին ըլլալ մասնաւոր տուներ. պատերը լաւ շինուած են, հակառակմէջ սիւներու թեւ մը չորս կողմ ցըրուած է: Դրան ճանապարհ մը մինչեւ հիմակ թաղուած կը մնայ զբանդիին մօտ աւերուած վիճակով: Հոն աւելի նուազ քան զակեալ մասեր կան քան տաճարին տեղը, և չէնքերը նուազ պահանջկոտութիւն ունին: Գագաթը կան զանազան հիմնարկութիւններ՝ ամէնքն ալ խեղճ որմադրութեամբ, երեք լայն, լաւ տաշուած քարեր, բարաւոր մը իրր կարեւոր, ասոնք չէնքին միակ ապացոյցն են:

Խիրպէղի մէջ հին աւերակները կեդրոնացած են արեւմտաքի Գառիվայրին, հարաւի և արեւելքի վրայ և մասնաւորապէս հարաւային կողմը: Գագաթին վրայ հողին հաւասարութեամբ պատի մնացորդները չկան: Հարաւի Գառիվայրին վրայ կան զանազան շրջանի պաշտպանողական պատեր, հաւանաբար աւելի տան պատեր: Հարաւային Գառիվայրին վրայ արեւմտեան ծայրին մեծ պատին ցածը կան տակառածեւ նկուղներ՝ շարունակելով անկէ Խիրպէղի միջեւ. նոյն նկուղներէն մին մինչև հիմակ կայ, բայց գծադղաբար լեցուած է քարով: Այս տեղւոյն պատերուն շատերը լաւ որմադրութիւն ունին, բայց նորոգուած են անոնք անփորձ գործաւորներէն. լաւագոյն պատերուն մէջ քարերուն միջինն է 80 սմ 50 սմ. և կոտածքները կոտրած են, ուղղութիւնը իշխող է պատին

մէջ դրուած երկայն քարերուն պատահական լրացումով: Շումաքէրի կողմէ յիշուած պայտածեւ կամարը անյայտացած է: Հիւսիսային արեւելքի Գառիվայրերը՝ մասնաւորապէս անոնք որ կը նային տաճարին տեղւոյն վրայ, քարով ծածկուած են, ամբողջն ալ խիստ աւերեալ. մեծագոյն մասը խորտուրորդ քարէ հիմնարկութիւններու մնացորդներ են: Մէկ կամ երկու սիւնի ճակատամէջեր, քանի մը դուռնեւրու սեմեր և դրանդիներ, ամէնքն ալ տեսնուածներուն մօտեմասնութիւններ են, փոքր զորը կրանիդ սիւնի մը կտորով միասին: Զառիվայրին խորքին մօտ նոյն որմադրութեամբ զանգուածային պատ մը նոյն թատրոնին ղէպի հարաւը կ'երթայ կամաց կամաց բարձրանալով Գառիվայրէն. ան արդի ճանապարհին տակ անյետացած է: Զառիվայրին խիստ խորը՝ փոքրիկ աղբիւրին մօտ 135 սմ. հաստութեամբ և լաւ որմադրութեամբ կը շարունակուի. կը թելի թէ ան շինուած է վերջին ժամանակները, ինչպէս ճակատամէջ (drum) սիւներ տեղ տեղ շինուած են անոր մէջ: Հիւսիսային Գառիվայրերը մերկ են պատերէ, ինչպէս են հիւսիսային արեւելեանները: Խիրպէղը արեւելեան բլուրներէ բաժնող հովտին մէջ կան ընդարձակ աւերակներ. ուղղանկիւն չէնք մը 22 մ. 13 մ. Այս տեղւոյն մէջ՝ ինչպէս կ'երևի հատուած մը սալարկուած փողոցի մը՝ սալայատակին քարերը փոքր են և անկանոն, և հաւանաբար շինութիւնը յատկապէս թուականի կը վերաբերի:

Ընդհանրապէս Խիրպէղ Ֆահիլի չէնքերը գէշ կերպով պահուած են, թէ իրր շինութիւն թէ իրր քանդակ: Անոնց թրւակները լայնօրէն բիւզանդական շրջանին կը վերաբերի, թէ և ոմանք աւելի կանուխ շինութիւններ են:

Պեղումներու համար աւելի կարեւոր տեղեր ըլլալ կը թուին Խիրպէղ Էլ Ֆահիլի հարաւային Գառիվայրերը և Թեյլ-էլ-Հիւսնի արեւմտեան Գառիվայրերը:

Ե. ԽԵՑԵՂԷՆՔ

Այս տեղւոյն խեցեղէններու զլխաւոր մասը՝ բնականօրէն բիւզանդական է. բայց հոն կան բազմաթիւ հռոմէական կտորներ և Խիրպէղի զագաթին վրայ արարական

ջրղեղուած ամաններ ու Միջինդարեան գեղեցիկ մաս մը: Պղնձէ դարու կամ նախնական երկաթէ դարու կտորները հազուադիւս են: Միայն երկու հատ գտնուած են որ այս տեսակէտով կանուխուան կրնան ըլլալ: Այս երկուքը գտնուած են Խիրպէզի հարաւային զառիվայրին խորը: Տքթ. Ալպրիկի կանխաւ գտած էր Պղնձէ դարու շերտեր Խիրպէզի հարաւային կողմը, ուր առուակ մը կը վազէ անոր երկարութեամբ:

Պ. Համիթլըն կտորներ տեսած է դարձաբանքները քերուած, և համանմանները գտնուած ձէրաշի մէջ բիւզանդական վերջին շրջանին կամ արաբական տիրապետութեան սկզբնաւորութիւնները: Նոյն տեղը կան բիւզանդական ամաններ, ինչպէս զանազան ջրի ամաններ ու կտորներ ճերմակ ներկի դարդարանքով:

Հռովմէական շերտեր ալ կան հոն, շինուած «կնքահող» (terra sigillata) սերալից զանգուածով և կարմիր ջնարակուած կնքամոմով, բայց մեծագոյն թիւը բարակ կաւէ խիստ շատ թրծուած են. մակերեսով մութ կարմիր քան շրթունքներով «կնքահող» (terra sigillata):

Խիրպէզի գագաթին վրայ արարական խեցեղէնները Միջին դարու հնութիւն ունին, առաւելապէս ջրղեղուած գեղին և կանաչ. կտորին մէկը ցցուած դարդարանք մը ունի, ջրղեղելէ առաջ կտորին փակցուած: Ընդհանրապէս արարական խեցեղէնները Ալլիզի վերջին խեցեղէններուն նման են: Հոն կան նաեւ բիւզանդական քանի մը կտորներ կամ հին արարական տպակի մասեր: Խեցեղէնք խիստ հոծ են թիւլ-էլ-Հիւսնի և Խիրպէզի հարաւային զառիվայրին վրայ. հետեւեալ ցուցակը ցոյց կուտայ ընդհանուր բաշխումը:

Թիւլ-էլ-Հիւսն. — Առատ, մասնաւորապէս արեւմտեան և հարաւի զառիվայրերը, հռովմէական և բիւզանդական:

Խիրպէզ — Ել-Յոսիւլ. — Հիւսիսային զառիվայր, — հազուադիւս, բիւզանդական: Հարաւային զառիվայր, — առատ, հռովմէական, բիւզանդական, երկու շերտեր:

Պալլիլքա և Գերեզմանատուն. — Առատ, բիւզանդական:

Հարաւային գերեզմանատուն — Խիստ հազ-

ուազիւս, բիւզանդական և արդի արաբական:

Ձէպէլ-էլ-Ապու Խաս. — Գերեզմանատուն բիւզանդական, հռովմէական և քանի մը ապակիի կտորներ:

Թիւլիւլ-էլ-Թապաքաթ և Խանտաք. — Հազուադիւս, բիւզանդական, արաբական, Միջինդարեան, քանի մը ապակիի կտորներ:

Տաճարին տեղը և «Վանք» — Բիւզանդական:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՒՆՈՒՆԻ

Ն Ի Ի Թ Ե Ր

ՊՈՒԼԿԱՐԱՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

(Շար. Սիտե 1934 եջ 119 հն)

Սակայն հետզհետէ Թոնովայի Հայ գաղութը սակաւացաւ, զաղութին նիւթական վիճակը ալ աւելի տկարացաւ, և վերջապէս 1859 ին Ս. Աստուածածին եկեղեցին փակելու որոշումը տրուեցաւ: Եկեղեցոյն դոյքերուն մէկ մասը Թուսնուզ տարուեցաւ իսկ մաս մըն ալ Ֆիլիպէ: Թոնովայէն Թուսնուզ տարուած եկեղեցական դոյքերուն մէկ ցանկը ձեռքս անցաւ որ հոս կը հրատարակեմ. «Թոնովայ սուրբ Աստուածածին եկեղեցիէն Ուսուսնուզայ կնէն էլիսատ քէաֆֆէսի դիւան օլան մալար. 1 թանէ (= հոտ) աշաղիրք, 2 Ամալորք, 1 Շորական, 1 Ատենի, 1 Գրիգոր Տաթեւացի, 3 Խորհրդատետր, 2 Աւետարան, 1 Մեկնութիւն, 1 Բերականութիւն Պաղտասար Դպիր առաջին հատոր, 2 Տաղարան (մէկը ցրուած), 1 Փոքր Ժամագիրք, 1 Լուսաշաւիղ, 1 Պատ. Երուսաղէմի, 1 Գիրք Աղօթից Գրիգորի Սկեռացոյ, 1 Ոսկեփորիկ, 1 Թովմայ Գէմրացի (23 կտոր գիրք), 22 շամտան փիրինճէն, 1 զոյց, 4 ծնդայ, 6 նշարք գալտամը, 2 լէյէն քափաքսըղ, 2 ըպրըք, 2 փիրինճ բուրվար, 1 զանգակ, 2 կիւմիւշ քառաթիւ խաչ, 13 չապիկ, 2 ծնդայ, 2 վարագոյր, 6 շուքար, 1 իւ-

լէմէ սաղաւարտ, 1 վահաս, 2 փութար, 2 բաղնան, 2 քօլան, 2 ուրար, 3 սեղան, 2 գիլիմ, 1 վէմ թաշը»:

Այս ցանկին վրայ ուրիշ մանրամասնութիւն չեմ կրնար աւելցրել: 1931 ին Ռուսճուզ չհանդիպեցայ Թոնովայի Ս. Աստուածածնայ եկեղեցիէն բերուած եւ այդպիսի յիշատակարանով եկեղեցական իրերու: Թող որ շատ անգամ անպէտ է նման փնտռութիւններ, որովհետեւ անխնամ, լքուած, փճացած կ'ըլլան անոնք: Անգիւսաց անպիտ Եկատուած եւ իրապէս Անգիւսաց անպիտ իրերու տխուր վախճանը այդ է մեր եկեղեցիներուն աւելորդ իրերու անկիւններուն մէջ: Եկեղեցական իշխանութիւնները ոչ խնամքով կը պահեն, կամ ի վիճակի են պահելու, եւ ոչ ալ գոնէ կը ծախեն, անգործածելի սեպուած այդ իրերը: պղինձ, արծաթ, փայտ, կամ լաթ, իսկ նուէր ակնկալել յանուն հայ ուսումնասիրութեան, ատիկա չէ կարելի երեւեակցել անգամ: Փոխելու որ եւ է առաջարկութիւն անոնց մէջ կ'արթնցնէ ամենայնուհանդերձ ագիտութեան նշանները, որոնք իրենց կողմէ աչքաբացութիւն կը նկատուին, անոնք արտառոց պահանջներ կ'ընեն, եւ աղտոտ հրեայ վաշխառուի մը նման կը սկսին բանակցել, զգուցնելով հետաքրքիր ուսումնասիրողը: Եթէ որոշենք զոգնալ այդ ալ դժբախտաբար անկարելի է, զըժբախտաբար կ'ըսեմ, որովհետեւ այդպիսի իրերը մոռացութեան գերեզմանէն հանելու այդ միջոցը ներելի է ուսումնասէքին: Իրաւ որ զարմանալի է, կ'աշխատինք կը տքնինք լոյս աշխարհ հանելու գաղութին կամ եկեղեցւոյն պատմութիւնը, արժէք մը տալով անոնց գոյութեան եւ սատարելով անոնց փառքին, կը դիտուինք իբր սարսափելի աւազակներ որ իրենց այդ խեղճութեան նիւթապէս անարժէք կտորներով իբր թէ պիտի հարստանանք: Մինչ անդին եկեղեցիներուն զանազան ըսուած նկուզներուն մէջ մուխ է ու մոմէ սեւցած կը փճանան այդ իրերը՝ փռլիներու տակ, լքուած մուկերու խղճին, մենք սաղին հայ գեղարուեստին համար մոռացականներու նման օտար դուռեր ափ կ'առնենք, օտար վիկայութիւններ կը փնտռենք, եւ օտար թանգարաններու ճղճիմ նիւթերով կ'աշխատինք կերտել կոփել Հայ Գե-

ղարուեստի աղքատունակ պատմութիւն մը, երբ անդին ահագին օգտագործելի եւ սակայն անձեռնմխելի նիւթ կայ, մետաքսի կտորներ, յախճապակիի կտորներ, մետաղագործական նմուշներ, լաթի ծուկներ, աննորոգելի ձեռագիրներ, կամ փճանալու ճամբուն վրայ գտնուող գրչագիրներ այդպէս կը փճանան Անգիւսաց անպիտ: Ի դուր պաղատանք, գնելու առաջարկութիւն, կամ արտառոց գիներ կը պահանջուին եւ կամ արտառոց առարկութիւններով կը մերժուին: Ու այսպէս անմիտ լուսարարի մը, մակարոյժ տէրտէրի մը եւ կամ տգէտ հագաբարձութեան մը կամքին ենթարկուած կորսուած եւ մոռցուած հայ գեղարուեստը ալ աւելի խորունկ կը թաղուի:

Թոնովայի եկեղեցին այսպէս լքուելէ վերջ, փակ չմնաց այլ ժամանակ մըն ալ պահեց ինչ ինչ կարեւոր իրեր, երկաթէ մօմկայներ, Ս. Աստուածածնայ պատկերը եւայլն: 1893 ին հոն 16 հայեր կային, բայց 1896 ին թրքահայոց աղէտներուն պատճառաւ գաղթականներու գալով Հայոց թիւը 80 ի բարձրացաւ: 1913 ին հազիւ 10-12 հայեր, ընդհանրապէս ծերեր, կը բնակէին հին եկեղեցւոյն մէջ իսկ: Պուլկար աղջային Սօֆիայի թանգարանէն զիմուժ եղաւ Ռուսճուզի Հայ եկեղեցական իշխանութեանց որպէս զի եկեղեցւոյն մէջ գեռ պահուած Ս. Աստուածածնայ նկարը իրենց յանձնուի: Ռուսճուզի Հայ իշխանութիւնները համաձայնելէ վերջ, նկարը եկեղեցիէն առնուելով առժամեայ շէնք մը կը պահուի Թոնովայի մէջ, անկէ Սօֆիա տանելու համար, սակայն հրդեհ մը թէ շէնքը եւ թէ նկարը կ'այրէ:

1931 ին Սեպ. 15 ին անձրևոտ օդով մը Զիլիպէն երկաթուղով Թոնովա հասայ, կէս օրէ վերջ ժամը երկուքին: Սօֆիայէն մասնաւոր յանձնարարական ունէի Dr. Christo Miatev էն, որ Սօֆիայի Պուլկ. Ազգ. Թանգարանի վարչութեան մէջ է: Այսպէս յանձնարարուած զիմեցի Թոնովայի Պուլկ. Ազգ. Թանգարանի վարիչ Պր. Nikolov-ին: Վերջինս շատ ազնիւ ու բարեացակամ ու հմուտ անձնաւորութիւն մը, խնդրանքիս վրայ զիս առաջնորդեց Առնկնաֆի մանայա (Հայոց թաղ) ըսուած թաղը, նեղ փողոցէ մը յառաջանալէ վերջ հասանք փլած պատի մը մէջ բացուած դրան մը արտաքին

չըջանակին, ուրկէ ներս մտնելով կեցանք պատուանդանի մը վրայ որ սալարկուած էր Հայ գեղեցիկանաքարերով. աչքի դարկաւ մանաւանդ թիւ մէկ տապանը: Հոսկէ տիրապետող բարձրութեամբ մը կարելի է դիտել Հայոց եկեղեցին, ծառախիտ բակը, և տապանաքարերու նմանող բազմաթիւ խոշոր քարեր: Վար կ'իջնեմ պատուանդանէս, 7 քարէ աստիճաններ զիս եկեղեցւոյն բակը կը հասցնեն, ուրկէ 8 քալերով կը հասնիմ եկեղեցւոյն մօտ: Եկեղեցին իր բակով հրաշալի ու բարձր դիրք մը ունի, մեծ բարձրութենէ մը կարծես կախուած ըլլար զալարապտոյտ գետին վրայ: Նախ և առաջ տապանաքար երեցող բայց շատ աւելի խոշոր սրբատաշ այդ թափթփուած քարերը կը զննեմ, արդարեւ անոնցմէ ու մանց վրայ տապանագիրքեր կան քանդակուած, բայց մեծ մաս մըն ալ առանց որեւէ գրի կը մնան: Ըստ իս տարակոյս չի վերցըններ որ այդ տապանաքարերուն մեծագոյն մասը, տապանաքարեր չէին՝ այլ յետոյ առ այդ գործածուած են: Այդ քարերը մաս կազմած են նախաքրիստոնէական հոյակապ և մեծ տաճարի մը: Ատիկա կը հաստատուի ոչ միայն քարերուն տաշուած ձևերէն, այլ կան կլոր սիւններու կտորներ, և այլն:

Եկեղեցին փայտաշէն է, շինուած ըլլալով երկու ոտք լայն և շատ հաստ ու երկար հաստատուն տախտակներով: Տանիքը ծածկուած է կղմինտրով: Արեւելեան կողմէն կը մտցուի վերնատունը, որ հաւասար է բակին մակարդակին: Ասկէ կ'իջնուի եկեղեցին 9 տախտակ սանդուխէ աստիճաններով: Եկեղեցին գետնափոր, ստորին մասերը քարաշէն: Վերնատան գերանները կը մնան, իսկ տախտակները հանուած են: Եկեղեցւոյն արեւելեան կողմը կայ երկու երկաթապատ պատուհան, իսկ աջ կողմը չկայ, ձախ կողմը նոյնպէս երկու երկաթապատ և տախտակ փեղկերով (ներսի կողմէն) պատուհան: Հիւսիսային կողմը ուրիշ դուռ մը որ ուղղակի եկեղեցի կ'առաջնորդէ նոյնպէս 9 սանդուխտներով: Դռները շինուած են շատ հաստատուն անփուտ փայտով և լաւ վիճակի մէջ են: Եկեղեցին ունի երեք խորան, իսկ ձախ կողմը պատին մէջ ագուցուած է մկրտութեան աւազանը ամբողջ կամարով և մար-

մար կոնքով և արձանագրութեամբ: Աւագ խորանը ունի ծակ մը քառակուսի, կէս ոտք խորանարդ ծաւալով, որ թաքստոցի մը տպաւորութիւնը կը թողու: Աջակողմեան խորանը քանդուած է իսկ ձախակողմեանը կը մնայ: Տաճարը աւերուած աղբանոցի մը տպաւորութիւնը կը թողու, մարմար մասերը հանուած ու տարուած, բացի մէկ երկու սրբատաշ քանդակազարդ կտորներէ: Հոն գտայ նաեւ երկու երկաթ մեծ բազմաստեղ մոմկաշներ, խորաններուն վարագոյրին ձողը, որուն վրայ կը մնան տարուած վարագոյրին լաթէ ականջները:

Mr. T. Nikolov դարձեալ մեծ ազնուութեամբ հաճեցաւ զիս Հայոց եկեղեցիէն առաջնորդել քաղաքին միակ Հայ խանութպանին՝ ոսկերիչ-ժամագործ Պր. Գրիգոր Կարապետեանի մօտ, որ 30 տարիէ ի վեր Թոնովա հաստատուած է ընտանեօք: Ան մեզ իր տունն ալ տարաւ և ես վայելցի իր ազնիւ ընտանեաց ալ հիւրասիրութիւնը: Ինծի ըսին որ քաղաքին մէջ կայ ուրիշ Հայ մըն ալ որ իր ազգութիւնը կ'ուրանայ: Պր. Գրիգոր Կարապետեան եկեղեցւոյ մարմար քարերուն մասին սատեղեկութիւնը տուաւ ինծի: 1913 ին Պուլկարաց Զար Ֆէրտինանտի կին Էլէնօրա թագուհին իր մէկ շէնքը նորոգել կը հրամայէ: Պուլկար փաստաբան մը կը զիմէ քաղաքին միակ Հայուն Պր. Գր. Կարապետեանին և կը հարցնէ որ արդեօք կարելի՞ է Հայոց լքուած եկեղեցւոյն մարմարեայ քարերը օգտագործել: Պր. Կարապետեան կը պատասխանէ «Դուն փաստաբան ըլլալով ինձմէ աւելի լաւ գիտես թէ ես որ և է թոյլատուութիւն տալու իրաւասու եմ թէ ոչ, կամ թէ քարերը կարելի է գրաւել թէ ոչ»: Ինչպէս ըսի քարերը չկան հոն այժմ:

(5)

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՍԻՐ

Մարդս աճյալ կը սիրէ սպրիչ, որ կ'ուզէ երկու անգամ սպրիչ. սակեց կը ծնի ամուսնական սերը. և կ'ուզէ մահին վերջն ալ սպրիչ. սակեց՝ հայրական սերը: Կեանքի այս սերունդն է որ կը ծնի անսահման փափաքը:

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԵԿԱԹԵ ՀՈՒՍԱՏԱՅԵԱԼԻՔ. (նմոյշ մը հայ եկեղեցւոյ սրբազան երաժշտութեան, եւրոպական ձայնագրութեամբ, հանգերէ մասնագիտական ուսումնասիրութեամբ: Հ. Ղ. ԼԵՆԻՆԳ ՏՅԱՅԻՆԵ):

Վենետիկոյ Միտիթարեաններէն Հ. Ղ. Լենինգ Տայեանի հրատարակած այս տետրակը գնահատելի է իրրեկ զեղեցիկ տպագրութիւն, իրրեկ բարեկաշտոյ ձայնագրութիւն, և ուշագրութիւն իրրեկ հայ եկեղեցական երաժշտութեան մասնագիտական ուսումնասիրութեան փորձ:

Պորժին այս վերջին հանգամանքն է որ կ'ուզենք նկատել առնել յաջորդ քանի մը տողերով: — Ըստ կարծեաց հեղինակին, եղանակը, որով այս եւրոպական ձայնագրութեան ներքեկը ներկայացուի մեր շարահանգիտի ամենէն չքնաղ դոհորներէն մին՝ Աւագ Ուրբաթու Համբարձին, հազիւ երկու դարերու հնութիւն մը ունի, յօրինուած ըլլալով Մեծ Պապա Համբարձում Լիմոնճեանէ, որ ժԷ դարու վերջերը և ժԹին սկիզբը, հայկական ձայնագրութեան վերակազմելը եղաւ, և նշանաւոր հանդիսացաւ, որպէս բազմադրիւն ուսուցիչ, տաղանդաւոր հեղինակ և յարգարիչ հոգեւոր և այլ եղանակներու:

Ինքը, Հ. Տայեան է որ յատկապէս կը շեշտէ այս կէտը՝ եղանակին հեղինակը Լիմոնճեան ըլլալը, աւելցնելով նոյն ատեն թէ սկիզբէն ի վեր Բերբանացի աւանդութեամբ և յատուկ խնամքով պահուած է ան ի Ս. Ղազար, վարպետին առաջին աշակերտներէն ուսած վարպետներու միջոցաւ և յաջորդաբար:

Չենք ուզեր բնաւ կանգ առնել սա տեսակ հարցումի մը առջև թէ երաժշտութեան նման յոյժ կերպընկալ արուեստի մըմէջ, որ առաւելագոյն չափով և յաւէտ ընդունակ է այլայլութեան՝ երգողներու ճաշակին և ձայնական յարմարութիւններու համեմատ, որչափ կարելի է վստահել առանց զբաւրապէս սեւեռուած ըլլալու՝ լոկ ինքնաւանդ աւանդութեան պահուած եղանակի մը հարգատեւութեան. ու կ'անցնինք ուրիշ կէտի մը, որ մեզի աւելի կարեւոր կը թուի:

Մեծարգոյ Հ. Տայեան ինքն իսկ աւելի եղանակին գեղագիտական արժէքին

վրայ է որ կը ծանրանայ, երբ զբաղան սիրուն վերլուծումով մը — որուն մէջ շատ դժուար է որ բռնազբօսումի ճիշդ յաճախ իր խաղը չխառնէ — Զանք կ'ընէ զբուռն քին իմաստներուն վստահեան՝ ճշգրիտ գտակաւ համապատասխան ցուցնել եղանակին ոգին, ձայնական պատկերացումի վեհ և սրտայոյզ արտայայտութիւններով:

Անկեղծ հաւատացող մեծանուն Լիմոնճեանի արուեստագիտական բարձր տաղանդին՝ համարձակութիւն չենք զգար սակայն այդ տեսակէտով ուէէ առարկութիւն յայտնելու հոս, և Հ. Տայեանի և, իրմէ յիշուած եւրոպացի երաժշտագէտներու հետ, կ'ընդունինք թէ արդարեւ կարելի է գեղեցիկ նկատել ձայնագրեալ այդ եղանակը:

Պէտք չէ մոռնալ սակայն թէ հարցը չի փակուիր այդ քանով, երբ եկեղեցական երաժշտութեան մասնագէտ մը և եկեղեցական մըն է մասնաւոր զայն ներկայացնողը,

Բացորոշ ճշմարտութիւն մըն է թէ, ինչպէս գեղարուեստի բոլոր ճիւղերուն, բայց մասնաւոր երաժշտութեան մէջ, ոգիի խոր տարրերութիւն մը կայ քաղաքային կամ աշխարհական և կրօնական կամ եկեղեցական ճաշակներուն միջև, տարրերութիւն՝ որ իւրաքանչիւրին առանձնայատուկ զրոշմը կամ նկարագիրը կը չինէ, և որ ի յայտ կուգայ և կը գործադրուի թէ՛ մէկին և թէ՛ միւսին մէջ, արուեստագիտական հնարքներու մանրամասնութեանց կիրարկութեամբ: Այնպէս որ կրօնականը յատկապէս կը զատորոշուի միւսէն՝ իր վստահական պարզութեամբ, միսթիքական քաղցրութեան շունչովը, և զգայութիւնէ աւելի զգացումին ազդող ներգործութեամբը:

Գիտենք երաժշտական արուեստի պատմութենէն՝ թէ քրիստոնէական նախնական երաժշտութիւնը, երբ, ի սկզբան տակաւաւին ստիպուած էր օգտագործել հեթանոսութեամբ պատուաստուած երաժշտական արուեստը, ինչպէս Զանաց՝ և յաջորդեալ իսկ՝ անոր տալ նոր և ինքնուրոյն յատկանիշ մը: Մատենախօսականի մը ամփոփ սահմանը չի ներեր անշուշտ երկարորաւ նել՝ ճշգրտելու համար թէ քրիստոնէական երաժշտութիւնը ինչ չափով և ինչպիսի փոփոխութիւններ կատարած է հրէականէն և հեթանոսականէն: Անիկա մերժեց արդարեւ կիրառութիւնը chromatique

(կիսաձայնային) և enharmonique (քառորդ-ձայնային) սեռերուն կամ տարրերուն, իբրեւ արտայայտիչ հեթանոս մտայնութեան: «Պարկեշտ և պարզ ներդաշնակութիւններ միայն կրնան թոյլատրուիլ, կ'ըսէ Կղեմէս Աղեքսանդրացի, ու պէտք է ըզգուշանալ մեղի ու ցանկաւարոյց դաշնակութիւններէն, որոնց յոյժ պաճուճեալ սահանքը մեղի և քնքոյշ կեանքի կ'ուղղէ սիրտը, մինչ լուրջ եղանակները ժուժկալութիւն կը ներշնչեն և կ'արգելեն անկարգ և ցոփ կեանքը: Պէտք է, հետեալաբար, իրաց դնել կիսաձայն և թիթե դաշնակութիւնները, որոնք կը գործածուին պալատականաց լիտի բազմատոններուն տունն»:

Արդ, Լիմոնճեանի այս եղանակը, որով հագուեցուցած է ան Հայ եկեղեցւոյ ամենէն սխրալի հոգեբանութիւններէն մին՝ «Մեծի Ուրբաթ»ի «Եկայք»ը, այս ձայնագրութեան մէջ կը ներկայանայ քառորդ-ձայնային այդպիսի գրութեամբ մը. առոր համար է որ յարգելի երաժշտագէտը, Հ. Տայեան, անոր մէջ կը կիրարկէ monesis, triesis, bémolette և bémolon պայմանադրական նշանները, որոնք կը ցուցնեն $\frac{1}{4}$ եւ $\frac{3}{4}$ ձայն ներկայացնող ձայնամիջոցները:

Ասով բոլորովին ըսել պիտի չուզենք թէ այս եղանակը իսպառ զուրկ է կրօնական երաժշտութեան օժութենէն:— Լիմոնճեան, որ, բիւզանդական և Տէրփլիզներու արեւելեան երաժշտութեամբ սնած էր հաւասարապէս, որչափ աշխարհիկ երաժշտութեան հետամուտ է եղած՝ իբրեւ պալատական երաժշտութեան նուիրուած արուեստագէտ մը, նոյնքան նաեւ կրօնական մշակած է՝ իբրեւ եկեղեցականին նախանձախնդիր ուսուցչապետ ոք, իր միջավայրին և կրթութեան ու թիւրքս նաեւ իր խառնուածքին հետեականութեամբը՝ չէ կրցած զտել՝ թօթափել եկեղեցական երաժշտութիւնը արեւելեան աշխարհիկ երգերու և մեներգութեանց մանաւանդ ազդեցութենէն: Ու կրօնական արուեստի տեսակէտէն դիտելով հարցը, ներքի չէ որ մասնագէտ մը այս եղանակը համարի զուտ կրօնական կամ եկեղեցական եղանակ մը՝ բոլորովին քրիստոնէական ըմբռնումով, և ոչ ալ «նմոյշ մը հայ եկեղեցւոյ սրբազան երաժշտութեան», ինչպէս կը վերնագրէ զայն Հ. Տայեան:

Ստոյգ է թէ Հայ եկեղեցւոյ երաժշտութեան արդի ձևին մէջ՝ մէկէ շատ աւելի են արեւելեան օտար և ո՛չ կրօնական երաժշտութեան օժանցումներ և պատուաստումներ, բայց հարկ է դիտել թէ առոնք ամէնը կատարուած են Կ. Պոլսոյ թրքական առումէն յետոյ միայն, երբ զուտ հայկական եղանակները ենթարկուեցան արաբական եւ պարսկական ազդեցութեանց, որոնցմով ողողուած էր արդէն թրքակոնը, և նոյն ինքն այս վերջինին: Աղաւաղումի այդ վիճակը որ իր ամենէն ուշագրաւ աստիճանին էր հասած Լիմոնճեանի ժամանակին եւ որուն մէջ այս վերջինն ալ անտարակոյս ունեցաւ իր դերը, Տ. Գեորգ Դ. ամենայն հայոց կաթողիկոսի օրով փոխադրուեցաւ Էջմիածին, ուր «երաժշտական բարեկարգութիւն» անուան տակ կատարուած շարժումին միջոցին գրեթէ բոլորովին ջնջուեցաւ հինը, արարատեան գաւառի աւանդական երաժշտութիւնը:

Դառնալով բուն մեր ըսելիքին, կը կրկնենք թէ քառորդձայնային գրութեան վրայ կազմուած եղանակ մը չի կրնար նըկատուիլ Հայ սրբազան երաժշտութեան նմոյշ: Այդ գրութիւնը, ինչպէս արեւմտեան կամ ընդհանուր քրիստոնէականին, նոյնպէս եւ հայ եկեղեցական երաժշտութեան մէջ գոյութիւն չունի:— Մեծանուն Կոմիտաս վրդ. մեր Dom Pothier, ինչպէս կը կոչէ զայն Պ. Բիէո Օպրի, Էջմիածնի «Արարատ» հանդէսին (1898 թիւ Գ և Դ) մէջ, եկմալեան պատարագի վրայ ուսումնասիրութեան մը ընթացքին, ապացուցանելէ վերջ թէ Հայ երաժշտութիւնը հիմնուած է քառեակներու գրութեան վրայ, մեր եւ պարսիկ, արաբ, տաճիկ երաժշտութիւնները զատորոշող կէտը կը նկատէ անոնց երաժշտութեան մէջ գործածութիւնը $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$ ձայներու, զորս չի քաշուիր նոյն իսկ համարելէ «անգործածական եւ անմիտ» (= անիմաստ):

Դորձեալ, Պ. Պ. Ամետէ Կասթուէ եւ Բիէո Օպրի, երկուքն ալ արեւելեան եւ հայ երաժշտութեամբ զբաղած գիտուններ, մերինին մէջ չեն տեսներ երբեք քառորդ-ձայնային գրութիւնը: Ասոնցմէ առաջինը կը գրէ «...Մինչ արեւելեան մեներգները, ընդհանրապէս, եւ ինչպէս կը կարծուի, պարսիկներուն, Հիւճազի արարներուն եւ

թուրքերուն ազդեցութեան տակ համակ առլցուած են ամբողջ կամ կէս ձայնէ աւելի միջոցներով, հայ երգը անձանթ մը նացած է այդ կարծեցեալ ու թերի նմանաձայնութեանց, անոր ելեւէջներուն՝? կամ ամբողջ և կամ կէս ձայնամիջոցներ (intervalle) ծանօթ են»:

Այս նկատողութիւնները կը կարծենք թէ կատարելապէս իրաւունք կուտան մեզի շեշտելու վերեւ մեր ակնարկած կարծիքին վրայ, թէ «եկայք»ի Լիմոնճեանի եղանակը, յօրինուած ըլլալով այնպիսի ժամանակի մը մէջ՝ ուր թուրք երաժշտութիւնը իր հզօրագոյն ազդեցութիւնը ունէր մերինին վրայ, խորապէս կը կրէ այդ ազդեցութեան հետքը, և չի կրնար երբեք նկատուիլ «նմոյշ մը հայ եկեղեցւոյ սրբազան երաժշտութեան»։ անիկա առ առաւելն կրնար կոչուիլ «նմոյշ մը Մեծ պապա Համբարձումի ստեղծագործութիւններէն»:

«եկայք»ի բուն հին, այսինքն ստուգապէս հայեցի եղանակը, կորսուած է անտարակոյս, թաղուած ըլլալով համրացած հին հայ խաղաղութեան փլատակներուն տակ: Անտարակոյս չքնադազոյն երաժշտական օրինակ մը պիտի եղած ըլլայ ան: Մարդիկ, որոնք այնքան դասական լեզուով մը և արուեստագիտական այնքան մաքուր յղացումներով կրնային ծնունդ տալ այնքան վսեմ իմաստներու, անշուշտ պիտի կրցած ըլլան նաեւ համապատասխան երկնումներով եղանակ պատշաճեցնել անոնց գեղեցկութեան, երբ մանաւանդ տակաւին բանաստեղծներն ինքն երգիչը կամ երաժիշտն էր իր գրածին:

«եկայք»ի հին այսինքն կորսուած այս եղանակին բացառիկ գեղեցկութիւն մը ունեցած լինելուն ապացոյց կը նկատէ Հ. Տայեան սա՛ պարագան թէ անիկա բացառաբար գրուած է ԴՁ. ի վրայ, շեշտելով բոլոր մեր ստեղծներէն, որոնք միշտ ԲԿ. ի կամ ԴԿ. ի վրայ են գրուած: — Ս. Աթոռոյս ձեռագրաց մատենագարանին գրչադիր շարականներուն մէջ զարմանքով զիտեցինք արդարեւ որ, բացի ԺԴ. դարէն, նախորդ ԺԴ. և յաջորդ ԺԵ. ԺԶ. և ԺԷ. դարերուն պատկանող շարականները «եկայք»ին համար չունին ԴՁ. ձայնային ցուցումը: Այս իրողութիւնը պահ մը խորհիլ տուաւ մեզի թէ «եկայք»ը ձայնային

ցուցումի տեսակէտով ի վաղուց անախ կը ներկայացնէր շփոթ վիճակ մը. բայց որովհետեւ նոյն ատեն բնաւ չհանդիպեցանք ԴԿ. ցուցումին, թերեւ հնար պիտի ըլլար իրեւ ճիշտ ընդունիլ Հ. Տայեանի տեսութիւնը՝ ձայնային կառուցուածքի տեսակէտով անոր բացառութիւն մը եղած լինելուն մասին: Եւ սակայն, որովհետեւ այժմ ևս ԴԿ. ստեղծները կը շրջին ԴՁ. ի և երբեմն նաեւ ԲԿ. ի առանցքին շուրջը, «եկայք»ի տարրեր ձայնային ցուցում ունենալը վճռապէս չարդարացներ եղանակային ուրոյն զիծի մը գոյութիւնը:

«նախագիտելիք»ին առաջին տողերէն կը տեղեկանանք թէ այս հրատարակութիւնը ի լոյս կ'ընծայուի իրբեւ «նախախայրիք ձայնագրեալ շարական»է, զոր մեծարգոյ Հ. Տայեան կ'երեւի թէ չատ գովելի աշխատութիւնը ունեցած է պատրաստելու, անշուշտ մաս առ մաս կամ ամբողջովին հրատարակելու գիտաւորութեամբ: Այժմէն կանխելով հանդերձ մեր խնդակցութիւնն ու շնորհաւորութիւնները այդ մասին, կը փափաքինք նկատել տալ թէ, եթէ ատիկա պիտի լինի պարզ հրատարակութիւն մը, եւրոպական ձայնադրութեամբ, ի դիւրութիւն լոկ ժամակարգական պաշտամանց — ինչպէս կ'իմանանք թէ նոյն ուղղութեամբ պատրաստութիւններ կը տեսնուին տպագրելու համար հանգուցեալ Օրմանեան և Դոբրեան Սրբազաններու թիւագրութեամբ Արմաշի մէջ ձայնագրածները՝ փոքր պապա Համբարձում Չերչեանէ — ոչինչ ունինք առարկելիք, իսկ եթէ պիտի լինի քննական կամ բուն հայեցի եղանակներու հրատարակութիւն, մեզ այնպէս կը թուի թէ Հ. Տայեան ժամանակավրէպ մը գործելու փորձութեան պիտի ենթարկէ ինքզինքը:

Մեր կարծեօք, մինչև հայ խաղաղութիւնը ի լոյս զիտութեան չգարձուի, այդ ուղղութեամբ ունէ գործ կամ փորձ դատապարտուած է մնալու ապարդիւն: Ու ամենուն իղձն է որ եւրոպական զարգացմամբ օժտուած և համեմատական երաժշտագիտութեան նուիրուած Հայ շարականագէտներ կամ եկեղեցական երաժշտութեան գիտութեան նուիրուածներ զայդ ընեն նախ կէտ նպատակի իրենց բոլոր ջամագրութեանց: ԲԱՐԳԻՆ ՍԱՐԿԱՆԱԳԻ

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Անցնող Մայիս ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռոյ **ՏԵՐԵՆ Ժողովը** ինն անգամներ ի նիստ դուստրուեցաւ իբրեւ Վարչական Մարմին իսկ իբրեւ **ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԴԻՐ. ԱՆԿԱՆՆԵՐ** երկու անգամ, իւրաքանչիւրը զբաղելով իր իրաւասութեան մէջ եղած խնդիրներով:

● ԴԵ. 1 Մայիս. — Տ. Սուրեն Վրդ. կարգուած ըլլալով Տեսուչ Բեթղէնէմի, և Տ. Խորէն Վրդ.՝ Տեսուչ Ս. Յարութեան, Լուսարարապետ Սրբազանը զանոնք առաջնորդեց իրենց նոր պաշտօնատեղիները, և կատարեց իրաց և զոյգ յանձնումը:

● ՈՒՐ. 4 Մայիս. — Տ. Սիոն և Տ. Հայկազուն Վարդապետներ մեկնեցան Յոգոյէ, հոգևոր պաշտօնով:

● ԵՐ. 5 Մայիս. — Սրբազան Պատրիարքը օրհնութեան և շնորհակալութեան կոնդակ զըրկեց Վարկաթ, հայրենասէր Օր. Էմի Արզարեանի, որ հաճած էր իր հրատարակած ձայնագրեալ շարահաններէն հարիւր օրինակ զրկել նուէր Ս. Աթոռոյ:

● ԿԻՐ. 6 Մայիս. — Երեման տօնին առթիւ Ս. Պատրիարքը քարոզեց Մայր Տաճարին մէջ, պատմելով երեման հրաշքը, և բացատրելով անոր հոգեբանական իմաստը հաւատաւորին համար, ըսաւ թէ խաչին խորհուրդը ամենէն համոզիչ ապացոյցն է քրիստոնէական կրօնի սրբութեան:

● ԵՆ. 10 Մայիս. — Ամերիկեան նոր Ընդհ. Հիւպատոս Մր. Բալմըր առաջին այցելութիւնը տուաւ Ս. Պատրիարքին, ընկերակցութեամբ Փոխ-Հիւպատոս Մր. Պլաշֆորտի:

● ՈՒՐ. 11 Մայիս. — Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Սմբատ Սրբազանի և Վարդապետաց, այս առտու օրհնեց հիմնարկէքը նոր վանատանաց շինուածահոյլի մը, վանքապատկան Մեծ-Արտ կոչուած գետինին վրայ:

● ԵՐ. 12 Մայիս. — Տ. Մկրտիչ Սրբազան Ս. Գլխաղբի սեղանին առջեւ քահանայաբար պատարագեց ի հանդիստ Տ. Ստեփանոս Արքեպս. Յովակիմեանի, որ իր հոգևոր ծնողն է, և յարգանաց ուղերձ մը ըրաւ անոր յիշատակին: Ս. Պատարագի աւարտումէն վերջ կատարուեցաւ հոգհանդիստի պաշտօն:

● ԿԻՐ. 13 Մայիս. — Ս. Պատարագը մատու-

ցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի մեր վերնաշարի մատուռին մէջ, ուր քարոզեց Տ. Սիոն Վրդ., ընդլայնեց «Երանելի է մանաւանդ տալն քան առնուլն» Տէրութեան պատուէրը, բացատրելով թէ ի՞նչպէս հակառակ առնելու հակուածին տալու առաքինութիւնը կ'աղնուացնէ մարդուն հոգին:

● ԴԵ. 15 Մայիս. — Ս. Պատրիարքը Ամերիկեան նոր Ընդհ. Հիւպատոսին փոխադարձ այցելութիւն տուաւ Տ. Կիրեղ Վրդ.ի հետ:

● ԴԵ. 16 Մայիս. — Վարդուան Համբարձման տօնին առթիւ՝ ըստ Հին Տաճարի, Միաբանութեան և աշակերտաց մէկ մասն այս իրիկուն Զի-թենեաց լեռ գնաց, և անդ կատարեց երեկոյի ժամերգութիւն, և յետոյ, մինչեւ ի կէս գիշեր՝ գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնները վարդուան:

● ԵՆ. 17 Մայիս. — Համբարձման տօնին առաւօտուն, Ս. Պատրիարքը ամբողջ Միաբանութեան հետ գնաց Զիթենեաց լեռ. Հրաշափառ թափօրով մուտք եղաւ Համբարձման միջազգային մատուռը, ապա մեր բաժինին վրայ կանգնուած մեծ տաղաւարին ներքեւ, ուր Ս. Պատարագի սեղան էր հանդերձուած: Ժամարարն էր Տ. Մեսրոպ Սրբազան, որ և քարոզեց «Ելի ի Հօրէ և եկի յաշխարհ, դարձեալ թողու՞մ զաշխարհ և երթամ առ Հայր» բնաբանին վրայ, Համբարձման խորհուրդին մէջ ցուցնելով մարդկային բնութեան աստուածային բարձրացման հոգևոր եղելութիւնը:

— Երեկոյին, Ս. Պատրիարք Հօր այցելեց Վառնայի Պուլկար միտրապոլիտի օգնականը՝ Տ. Անդրէաս Եպս., որ ուխտաւորաբար այցելեւ էր Երուսաղէմ: Ն. Սրբազնութիւնը արտապնդիչ տեղեկութիւններ տուաւ Պուլկարահայոց մասին:

● ՈՒՐ. 18 Մայիս. — Պուլկարաց Եպս. Տ. Անդրէաս Սրբազան ընդունեց Ս. Պատրիարք Հօր հրաւերը ցերեկին միասին ճաշելու, և կէս օրը միասին անցուց Ն. Ամենապատուութեան հետ, Պատրիարքաբանի մէջ:

● ԵՐ. 19 Մայիս. — Ըստ սովորութեան կիրակամուտը պաշտուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ, ուր պաշտօնական երթով գացին Ս. Պատրիարքը և Միաբանութիւնը:

● ԿԻՐ. 20 Մայիս. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ, ուր քարոզեց Տ. Շաւարշ Վրդ., բացատրելով օրուան տօնին՝ Բ. Ծաղկազարդի խորհուրդը, և Լուսաւորչի պահպան հրեշտակին դրուագը պատմելով:

● ԵՆ. 21 Մայիս. — Ս. Պատրիարքը, Պուլկարաց Տ. Անդրէաս Եպս.ին և Տ. Եղիշէ Արեւային հետ այսօր գնաց Փերթոն, առաջին ան-

դամն ըլլալով այցելելու պատմական մեծ մըզ-կիթը, որ նախապէս աղօթարան էր շրէից, եւ ապա եղաւ եկեղեցի քրիստոնէից, և խաչակրաց վերջանալէն ի վեր է աղօթատեղի խալամաց, եւ ուր երեք կրօնքներ կը պատուեն Արքանաժու և Սառայի, Իսահակի և Ռերեկայի, Յակոբի և Լիայի, եւ Յովսէփի եւ Ասանէթի մեծաշուք շիրմները, ծածկուած՝ շքեղ օժոցներով, ամէնքն ալ գործ հայկական եսկէթէլ ասեղնադորձութեան արուեստին Պոլսոյ հայուն հաշտոյ այցելեցին Մամբրէի աստուածաշնչական կաղնիին ուխտածառը, հոն կը սպասէր Արքանաղէմի Ռուսաց հոգեւոր պետը Տ. Անաստաս Արքեպիս, որ պատուով ընդունեց զիրենք և առաջնորդեց յարակից բարձունքի ուսանական տաճարը, կրօնական արարողութեանց մեծարանքով, և ապա հիւրանոց վանքը, ուր ցերեկի ճաշով պատուեց ամէնքն:

ՊԵ. 23 Մայիս. — Եւստական նոր տարեշրջանի առթիւ, որ Մայիսին կը սկսի, գումարուեցաւ Միարանական Բնդհ. Ժողովը Ս. Պատրիարքը կարգաց տարեկան ճառը որ հրատարակուած է «Սինոն»ի այս թիւին սկիզբը. Ժողովը խորին լուսնեան մէջ և պատկառանքով ունկնդրեց իր նախագահին այդ պատգամը: Ամէնքը յատկայայտ յարգանքի արտայայտութիւն ըրին՝ երբ նորին Ամենապատուութիւն Մայր Աթոռոյ հանդէպ անայայտ հաւատարմութեան պարագան կը շնչատէր: Տ. Սինոն Վրդ., որ իրեն Բ. Ատենապետ կը վարէր Ժողովը, ի բացակայութեան Ա. Ատենապետ Տ. Տիրան Վրդ. ի Մարտէլլ, յանուն Ժողովոյ շնորհակալութեան ուղերձ մը ըրաւ:

ՅԵ. 21 Մայիս. — Բնդհ. Ժողովը կրկին գումարուեցաւ ու պիւտնէի գլուխ առ գլուխ ընթերցուէր և յարակից տեղեկատուական նօթը լսեց:

— Պեկնիզական Հիւպատոսին ընկերակցութեամբ՝ Պեկն կառավարութեան մասնաւոր պատուիրակ Պառօն տը Թօռանոյ, որ եգիպտոսէն յետոյ Պաղեստին ևս եկած էր, այցելեց Ս. Պատրիարքին. բայց Ն. Ա. Ժողովոյ մէջ լինելուն պատճառաւ այցաքարտ թողուց:

ՈՒՄ. 25 Մայիս. — Ս. Պատրիարքը, Տ. Մկրտիչ Սրբազան Աղաւնունիի հետ այցելեց երբայական «Բեթելէլ» միւղէն, տեսնելու համար հոգեւոյս Եղիշէ Դուրեան Սրբազան Պատրիարքի շիրմին շինութիւնը:

— Հունգարիոյ օրթոտքս հոգեւորականներէն երկրպետ Տ. Ստեփան Նեմէթ և Ամերիկայի և Գանատայի բնդհ. փոխանորդ Տ. Պորոշ Վիկտոր այցելեցին Ս. Պատրիարք Հօր:

ՇԲ. 26 Մայիս. — Երեկոյին, Հրաշափառի Թափօրով Ս. Պատրիարքը եւ Միարանութիւնը գացին Ս. Փրկիչ, եւ վաղուան Հոգեգալուստի կիրակամուտքը անդ պաշտեցին:

ՎԻՐ. 27 Մայիս. — Ս. Պատրիարքը հանդիսիւ պատարագեց Ս. Փրկչի բացօղեայ սեղանին առջեւ, և քարոզելով զի գործոց օրինաց զհոգին ընկալարուք եթէ իւրոյ հաւատոյ (Դադ. Գ. 2) բնարանով, բացատրեց թէ Ս. Հօգին մեծագոյն շնորհն է զոր քրիստոնեան կ'ընդունին, ո՛չ թէ իր անձնական ճիշդելով, այլ ի գին իր սրտէն ըլլած կենդանի հաւատքին: Ներկայացուց քրիստոնէական նախկին զարեւու կեանքը, ամբողջովին իր արդիւնք հաւատքէն ծնած այդ Հօգինի զօրութեանը, որ կերպարանաւոր խեց մարդն ու մարդկութիւնը, եւ ներկայ քրիստոնէական կեանքին նուազումը՝ հետեւանք նոյն այդ հօգինի տկարանալուն արդի ընկերութեան մէջ: — Ս. Պատարագին վերջ, հոգեւոյս Դուրեան Սրբազանի հոգեկոյտին զէմ յանդիման, արտասանուեցաւ նորա «Մարդկանք առ տուրք հօգին» դմայելի քերթուածը, որմէ վերջ ժառանգաւորք երգեցին «Նաեւէս եկուր»:

— Կէս օրէ վերջ ընդհանուր հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ Միարանութեան և հասարակաց գերեզմանատան մէջ:

ՅԲ. 28 Մայիս. — Յերեկին յանկնկալս Ս. Պատրիարք Հօր այցելեց Պաղեստինի առաջին Բարձր Դոմիէր Սըր Հէրպըրտ Սէմուել, իր անդրանիկ դաւկին տիկնոջ և փոխ կառավարիչ Մը. Սիւլմէնի հետ: Երէկ հասած էր քաղաքս, և փափաքած որ անձամբ յայտնել իր ցաւակցութիւնը հոգեւոյս պատրիարքին մահուան և շնորհաւորութիւնները՝ իր յաջորդին ընտրութեան առթիւ: Ն. Վսեմութիւնը ջերմ համակրութիւն կը տածէ մեր Ժողովուրդին, Միարանութեան և հոգեւոյս պատրիարքին համար. իր տեսակցութիւնը Ս. Պատրիարք Հօր՝ շատ սիրալիր եղաւ:

— Բնդհ. Ժողովը այսօր գումարուեցաւ երրորդ անգամն ըլլալով եւ վաւերացուց Տնօրէն Ժողովէն ներկայացուած պիւտնէն:

ՊԵ. 29 Մայիս. — Ս. Պատրիարքը փոխ այցելութեան գնաց Սըր Հէրպըրտ Սէմուելի, և ի բացակայութեան, այցաքարտ թողուց:

ՊԵ. 30 Մայիս. — Ս. Պատրիարքը, բառ հրաւերի՝ ներկայ գտնուեցաւ Պաղեստինի արքարութեան վերատեսչի տարեկան թէյառեղանին, իր բնակարանին մէջ. իրեն կ'ընկերանար Տ. Կիւրեղ Վրդ.: